

दृष्टीपल्याडचं जग

क्षमा फडणीस

दृष्टीपल्याडचं जग

हे पुस्तक विनामूल्य आहे

पण फुकट नाही

यामागे अनेकांचे कष्ट व पैसे आहेत.

हे वाचल्यावर **खर्च** करा ३ मिनिटे

१ मिनिट : लेखकांना फोन करून हे पुस्तक कसे वाटले ते कळवा

१ मिनिट : ई साहित्य प्रतिष्ठानला मेल करून हे पुस्तक कसे वाटले ते कळवा.

१ मिनिट : आपले मित्र व ओळखीच्या सर्व मराठी लोकांना या पुस्तकाबद्दल आणि ई साहित्यबद्दल सांगा.

असे न केल्यास यापुढे आपल्याला **पुस्तके मिळणे बंद** होऊ शकते.

दाम नाही मागत. मागत आहे दाद.
साद आहे आमची, हवा प्रतिसाद.

दाद म्हणजे स्तुतीच असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत असावे. ज्यामुळे लेखकाला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यास मदत होते. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे आणि त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा आणि अखेर संपूर्ण समाज एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करीत आहे

दृष्टीपल्याडचं जग

लेखिका

क्षमा फडणीस

दृष्टीपल्याडचं जग

लेखिका: क्षमा फडणीस

इमेल - kphadnis55@gmail.com

मोबाईल - ९०११०२२९६९

पत्ता - ४०२, पार्वती, गुरु हरगोविंदजी मार्ग, चकाला, अंधेरी (पू), मुंबई,
४०००५९

या पुस्तिकेतील लेखनाचे सर्व हक्क लेखिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण व नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखिकेची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (तुरुंगवास व दंड) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.in

www.esahity.com

esahity@gmail.com

eSahity Pratishthan

eleventh floor

eternity

eastern express highway

Thane.

Whatsapp: 7710980841

प्रकाशन : ८ ऑगस्ट २०२०

©esahity Pratishthan©2020

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई साहित्य प्रतिष्ठानची परवानगी घेणे- आवश्यकआहे.

क्षमा फडणीस

शिक्षण - B. Com., MBA.

पहिल्यापासूनच मराठी साहित्याची आवड. शाळेमध्ये अकरावी बोर्डाच्या परीक्षेत आचार्य अत्रे पारितोषिक मिळालं होतं.

त्यावेळी सर्व लोकांना आवडणारे पु ल देशपांडे, व पु काळे यांच्या साहित्याचं वाचन. नंतर इरावती कर्वे, दुर्गाबाई भागवत, गौरी देशपांडे, आशा बगे, सानिया, मिलिंद बोकील यांचं साहित्य जास्त आवडू लागलं, स्वतःच्या जवळचं वाटायला लागलं.

आत्तापर्यंत अनेक मासिकांमध्ये छोटं-मोठं लेखन केलेलं आहे. त्यातलेच बरेचसे लेख एकत्र करून हे पुस्तक बनवलं आहे.

क्षमा फडणीस.

मनोगत

कॉलेजमध्ये असताना प्रोफेसर राम पटवर्धन आम्हाला मराठी शिकवायचे. पहिली परीक्षा झाल्यानंतर सरांनी आम्हाला चार-पाच मैत्रिणींना बोलावून सांगितलं की, 'पेपर चांगले लिहीलेयत. मराठी लिहीत रहा'. पण त्या वेळेला सगळ्या गोष्टी मनावरती न घेण्याच्या स्वभावामुळे आमच्यापैकी कोणीच काही लिहिलं नाही आणि स्वतःचे नुकसान करून घेतलं. सर आताआतापर्यंत होते, पण हे पुस्तकाचं तेव्हा सुचलं नाही.

हे लिखाण वेगवेगळ्या वेळी केलेलं आहे. त्यामुळे त्यात तेव्हाचे संदर्भ आहेत.तसंच ते आधी कुठेकुठे छापूनही आलेलं आहे.

आयुष्यामध्ये वेगवेगळे प्रसंग येतात. ते शब्दबद्ध करून ठेवले तर कायमचे आठवणीत राहतात. नंतर एकत्र वाचले की वाटतं आपण बऱ्यापैकी समृद्ध आयुष्य जगलो. वेगवेगळ्या व्यक्तींचे, देशांचे अनुभव घेतले. अंध मुलांबरोबर बारा वर्ष काम करताना त्यांच्याकडे बघण्याची वेगळी दृष्टी मिळाली. आपल्याकडे असलेल्या साध्या साध्या गोष्टींचं महत्व कळलं. तसंच सम्पन्न देशांमधली समृद्धीही अनुभवली.

मराठी वाचनाची आवड अमेरिकेतही स्वस्थ बसू देईना. तेव्हा ई साहित्य वाचायची आवड लागली. वाचता वाचता हे लक्षात आलं, या अनेक नवोदित लेखकांप्रमाणे आपणही लिहू शकतो. त्या

कल्पनेतूनच हे पुस्तक आकारास आले. आधीचे लेख एकत्र करणे, त्यावर थोडे संस्कार करणे, ई साहित्यशी वेळोवेळी संपर्क ठेवणे, मुखपृष्ठ ठरवणे यासारख्या गोष्टी करताना खूप आनंद मिळाला.

हे पुस्तक तयार करण्यामध्ये नवऱ्याने आणि उमाने खूप खूप उत्साहाने भाग घेतला, मनापासून सर्व प्रकारची मदत केली. त्यांचे आभार मानण्याचा औपचारिकपणा मला करताच येणार नाही.

ई साहित्य ने अतिशय देखणे पुस्तक काढले, त्याबद्दल त्यांचे मनापासून आभार. तसंच पुस्तक तयार होईपर्यंतची सर्व प्रकारची मदत त्वरित केली, हे मी अतिशय आनंदाने सांगू इच्छिते. धन्यवाद ई साहित्य!

आता अपेक्षा अशी आहे की हे वाचून आणखीन लोकांना स्फुर्ती यावी. 'ही जर इतपत लिहू शकते, तर मी का नाही लिहू शकणार!' अशी प्रेरणा थोड्या लोकांना जरी मिळाली तरी मी या पुस्तकाचं ते यश मानीन.

धन्यवाद.

क्षमा फडणीस

अर्पणपत्रिका

प्रिय आईस,

हे पुस्तक तुझ्यासमोर निघालं असतं, तर तू किती हरखून गेली
असतीस, पण तसं व्हायचं नव्हतं!

क्षमा

अनुक्रमणिका

- १ दृष्टीपल्याडचे जग
- २ एक निसर्गसंपन्न बेट
- ३ उमाची शाळा
- ४ अवचित मिळालेला आनंद
- ५ वारी, एक आनंदयात्रा
- ६ उमा आणि तिचा रोटॅक्ट क्लब
- ७ अमेरिकेतला असाही एक अनुभव
- ८ झाकली माणकं
- ९ जीवन समाधानी आणि शांत कसे जगावे
- १० कोरोना लॉकडाउन

दृष्टीपल्याडचे जग

2000 साली पुण्यात आल्यावर वर्षभरात घर मार्गी लागलं आणि स्वतःसाठी वेळ मिळायला लागला. अशातच एका नव्या मैत्रिणीनं विचारलं, "तुला अंध मुलांची रायटर (लेखनिक) म्हणून यायला आवडेल का?" मी म्हटलं, "मी हे आधी कधी केलेलं नाहीये, पण मला प्रयत्न करायला आवडेल." तिनं समजावून सांगितलं, "आपण अंधांच्या डीएड च्या परीक्षेचे पेपर लिहायला जायचं. हे पेपर अंध आणि डोळस दोन्ही मुलं देतात. पेपर साधा असतो, ब्रेलमध्ये नसतो. म्हणून आपण एका मुलाला/ मुलीला (परीक्षार्थीला) प्रश्न वाचून दाखवायचे आणि तो सांगेल ती उत्तरं उत्तरपत्रिकेमध्ये लिहायची. पेपर लिहिण्यासाठी डोळस मुलांना तीन तास असतात आणि अंध मुलांना तीन तास वीस मिनिटे असतात.

दुसऱ्या दिवशी आम्ही तिघी मिळून कोरेगाव पार्कच्या अंधशाळेमध्ये गेलो. तोपर्यंत अंधशाळा अशी कधी पाहिलीच नव्हती, त्यामुळे मनात वेगवेगळे विचार येत होते. पण साधारण सूर 'अरेरे! बिचारे!' असाच होता. त्यामुळे अंधशाळेत पोचल्यावर आश्चर्याचा (आणि आनंदाचा) धक्का बसला. शाळेची मधली सुट्टी झाली होती आणि मैदानात खूप मुलं, खूप दंगा करत होती. इतर कुठल्याही शाळेप्रमाणे इथेही आरडाओरड, हसणं खिदळणं, मस्ती

चालू होती. एका बाकावर एक सात आठ वर्षांचा मुलगा आपल्या आईबरोबर बसून डबा खात होता. खाता खाता तो आईला कसलीतरी नक्कल करून दाखवत होता आणि त्याची आई मनापासून खळखळून हसत होती. हे पाहून सकाळपासून मनावर दाटलेलं मळभ दूर झालं.

या शाळेवरून आम्ही मागच्या बाजूच्या डीएडच्या वर्गाकडे गेलो. इथे मात्र पूर्ण परीक्षेचं वातावरण होतं. एकाच वर्गात मध्यभागी डोळस मुलांच्या बाकांच्या तीन ओळी होत्या, तर अंध मुलांसाठी लहान लहान टेबलं (परीक्षार्थी आणि लेखनिक दोघापुरती) भिंतीच्या कडेने लावून ठेवली होती. काही मुलं वर्गात तर काही मैदानात कोंडाळं करून बसली होती. डोळस मुलं मोठ्याने वाचून अभ्यास करत होती आणि अंध मुलं ते ऐकत होती. पाहून एकदम धक्का बसला. अरे, असा अभ्यास करायचा! फक्त ऐकून! आणि ते लक्षात कसं ठेवायचं? अंध मुलांच्या अडचणी समजून येण्यातलं हे पहिलं पाऊल होतं.

मला ज्या मुलाचा पेपर लिहायचा होता, त्याचं नाव होतं कृष्णा. पूर्ण अंध! पण व्यवस्थित राहणी. कपडे टापटीप, केस व्यवस्थित विंचरलेले. मी त्याच्या टेबलाजवळ गेल्याबरोबर हसून 'गुड मॉर्निंग' म्हटलं. प्रश्नपत्रिका मिळाल्यावर सुपरवायझर बाईंनी तो पूर्ण वर्गाला वाचून दाखवला. त्यावरून कृष्णाने मला सांगितलं, "आपण तिसरा प्रश्न आधी लिहू." मुलगा खूप हुशार होता. भराभर वाक्यंच्या वाक्यं

सांगत होता. लिहून घेताना माझी तारांबळ उडत होती. कारण जवळपास पंचवीस /सव्वीस वर्षांनी असा तीन तासांचा पेपर लिहायची वेळ आली होती. सुरुवातीला त्याचं सांगणं आणि माझं लिहिणं याचा मेळ जमायला जरा वेळ लागला. माझ्या असं लक्षात आलं की याला मध्येच थांबवून काय ते विचारलं, तर याची लिंक तुटते. आणि त्याला बरंच मागेपासूनचं आठवून सांगावं लागतं. त्यामुळे शक्यतो त्याला मध्ये थांबवलं नाही. फक्त एक एक प्रश्न लिहून संपल्यावर, हात भरून आल्यामुळे जरा थांबायला सांगत होते. तो पण हसून "काही हरकत नाही आपण सावकाश लिहू", म्हणत होता.

पेपर लिहित गेल्यावर, अंध लोकांना, रोजच्या आयुष्यात येणाऱ्या अडचणींची कल्पना येत गेली. जसं तो सांगायचा, "घरात लहान अंध मूल असेल, तर घरातलं अवजड सामान हलविल्यास, त्याला आधी सांगावे. नाहीतर अपघात होण्याची शक्यता असते. किंवा - अंध व्यक्तीला पत्ता सांगताना, इथे शाळा लागते किंवा कोपऱ्यावर वडापावची गाडी असते, असा सांगावा. म्हणजे शाळेच्या घंटेच्या आवाजाच्या किंवा वडापावच्या वासाच्या आधाराने, तो बरोबर पत्ता शोधू शकतो." कृष्णाची वाक्यही पल्लेदार असायची. 'अंधत्व आणि जोडीने एखादं अपंगत्व असणाऱ्या व्यक्तीचे आयुष्य म्हणजे, निबीड अरण्यात हिंस्र श्वापदांच्या मध्ये सापडलो असताना, आपला रस्ता शोधण्यासारखे आहे. एकदा म्हणाला, "संपला पेपर लिहून!" तेवढ्यात सुपरवायझरने शेवटची दोन मिनिटं राहिल्याचं

सांगितलं. मी कृष्णाला म्हटलं, "अजून दोन मिनिटे आहेत, एखादं काही लिहायचं असेल तर सांगा." त्याने चटकन वाक्य सांगितलं, "अंध व्यक्तीच्या आयुष्याची इमारत त्याच्या कुटुंबाच्या आणि भोवतीच्या समाजाच्या सहकार्याच्या पायावर उभी असते आणि हा पाया मजबूत असायला हवा." मुलगा खूप हुशार होता. घरी शेती करणारे आईवडील डोळस होते, तर हे चार भाऊ अंध! पण दोन मोठे भाऊ शिकून नोकरी करत होते, तर हे दोघे शिकत होते. D.Ed.ला त्याला 65 टक्के मार्क मिळाले आणि आता एका छोट्या गावात तो शिक्षक आहे. कृष्णामुळे, मला पांढऱ्या काठीचे महत्व, अंधांचे वेगळे मनगटी घड्याळ (या घड्याळाची काच वर उचलता येते आणि काट्यांवर बोट ठेवून अंध वेळ बघतात.), नोटा ओळखायचं मशीन, अंधांसाठीची गणित पाटी, त्यांचा नकाशा (या नकाशावर देशाच्या /राज्याच्या सीमा, नद्या वगैरे जाडसर पट्टीने / दोऱ्याने उठावदार केलेले असतात) वगैरे गोष्टी समजल्या.

नंतरची दोन वर्षे साधना नावाच्या मुलीचे पेपर लिहिले. साधना हुशार आणि दिसायला, वागायलाही गोड मुलगी होती. नवीन कानातले, गळ्यातले घालून आली की विचारायची, "कसे दिसतात? कोणत्या रंगाचे आहेत?" पेपर लिहिताना मध्येच तिचं मन इकडे तिकडे जायचं. म्हणायची, "मी आपली सांगतेय, पर्वत मोठे असतात. पण मोठे म्हणजे केवढे मोठे असतात हो? तुम्ही समुद्र पाहिला आहे का? खूप मोठा असतो का?" ऐकून उदास वाटायचं, की काय या

मुलीला उत्तर द्यायचं! साधना भेटल्यानंतर मी जेव्हा परत एकदा मुंबईला गेले होते, तेव्हा नेहमीचा समुद्र वेगळ्या नजरेने पाहिला - की आपण नशीबवान, हे पाहू शकतोय समुद्र किती मोठा आणि कसा दिसतो ते! पण साधना फार स्वाभिमानाची होती. एकदा पेपर लिहिताना वेळ संपत आली होती आणि आम्हाला पुरवणी हवी होती. मी तिला म्हटलं, "मी पटकन जाऊन आणू का?" तर लगेच म्हणाली, "मला येणारं काम तुम्ही का करायचं? मी जाऊन आणते ना!" तिचं कॉलेज संपल्यावर एका वर्षाने माझ्या मुलीची - उमाची - बारावीची परीक्षा होती. तर साधनाचा गावाहून फोन आला उमाला best luck द्यायला! मी म्हटलं, "साधना, कसं काय एवढं लक्षात ठेवलं?" तर म्हणाली, "तुम्ही सर्वांनी आमच्यासाठी एवढा वेळ खर्च करून आमचे पेपर लिहिलेत, ते आम्ही कधी विसरू का! मला तुमची नेहमीच आठवण येते."

खरोखरी या मुलांच्यात कृतज्ञता खूप अनुभवायला मिळाली. आपण एकदा हाक मारली की लगेच ओ म्हणणार आणि समोर येऊन उभे राहणार. सुरवातीला कसंतरीच वाटायचं, कारण घरच्या मुलांकडून हे कधीच अनुभवलं नव्हतं. घरी म्हणजे समोरच्याच्या कानावर हाक पडायलाच किमान ३ हाका लागतात! अर्थात हे ही आहेच की आवाज हे यांचे संवादाचे मुख्य माध्यम आहे.

एक सुनिता नावाची मुलगी होती. एका खेड्यात आई शेतमजूर होती. वडील वारले होते. ही पुण्याला होस्टेलमध्ये राहून नादारीवर (फी माफ) शिकत होती. तिचा एक पेपर माझ्या भाचीने - शिल्पाने - लिहिला. पण दोर्घीच्या समजुतीत काहीतरी गडबड होऊन दहा मार्काचा पेपर सोडवायचा राहिला. पेपरनंतर शिल्पाला गिल्टी वाटत होतं आणि सुनीता तिची समजूत काढत होती. त्यानंतर थोड्याच दिवसात, त्यांच्या 'निवांत अंध संस्थे'च्या गाणाच्या मुलांच्या ग्रुपचा गाण्याचा कार्यक्रम, एस एम जोशी हॉल मध्ये होता. हॉल पूर्ण भरलेला होता. सर्व मुलांनी पेटी, ढोलक, तबला स्वतः वाजवून छान गाणी म्हटली. त्यात सुनीताने लता मंगेशकरांची गाणी खूप सुंदर म्हटली. (तिचा आवाजच खूप गोड आहे.) श्रोत्यांनी भरभरून दाद दिली. खणखणीत टाळ्यांचा गजर केला. कार्यक्रम संपल्यावर सुनिताच्या बाजूला लोकांचा वेढा पडला होता. सर्वजण येऊन येऊन सांगत होते 'गाणी फारच छान म्हटलीस!' मी पण जाऊन तिच्याशी बोलायला लागले. माझा आवाज ऐकल्याबरोबर सुनिता मला म्हणे, "शिल्पाताईला सांगा, मला त्या पेपरमध्ये चांगले मार्क मिळाले, मी पास झाले." ऐकून माझा गळा दाटून आला. ही एवढीशी पोरगी, खेड्यात वाढलेली, घरीदारी काही कौतुक वाट्याला आलं का माहिती नाही, की मुलगी आणि त्यातून अंध म्हणून उपेक्षाच झाली. आणि आता हा एवढा आनंदाचा व अभिमानाचा क्षण! हॉलभर लोकांसमोर आत्मविश्वासाने एवढे छान गायली आणि आता

सगळीकडून कौतुकाचा वर्षाव होतोय, आणि हिला मात्र माझा आवाज ऐकल्यावर शिल्पाची आठवण यावी! शिल्पाला वाईट वाटत होतं, म्हणून तिने लक्षात ठेवून, शिल्पासाठी स्वतः पास झाल्याचा निरोप द्यावा!

मला भेटलेली बरीच मुलं मुली पुण्याजवळच्या लहान-लहान गावांमधून आलेली होती. घरची परिस्थिती जेमतेमच! पुण्यात मिळेल त्या (कमीत कमी खर्चात होणारे) हॉस्टेल वर राहायचं, बसने प्रवास करायचा (यांना बस प्रवास मोफत असतो). एक मुलगी तर राहायची कोथरूडला. तिथून बसेस बदलत वाडिया कॉलेजला शिकायला जायची. कॉलेज संपल्यावर दुपारी एफसी रोडवर एका कम्प्युटरच्या क्लासला जायची. नंतर एक-दोन तास एखाद्या बागेत किंवा देवळात वेळ काढून, संध्याकाळी साडेसात वाजता एफसी रोड जवळच्या एका हॉस्टेलमध्ये जेवायची. मग बस पकडून कोथरूडला परत जायची. सकाळी सहा वाजताची बस पकडून निघायची ते परत जायला रात्री साडे दहा अकरा वाजायचे. काही स्वतःच्या घरी राहणाऱ्या मुली घरी आईला मदत करून यायच्या. कुठे पाणी भर, भाजी चिरून दे, बाहेरची बँकेची वगैरे कामे कर! हे सर्व करत करतच आपलं कॉलेज, अभ्यास सांभाळायचा! यापैकी एक मुलगा आणि एक मुलगी तर इतके हुशार होते की अंध आणि डोळस मुलांमध्ये मिळून यांचा (वेगळ्या वेगळ्या वर्गात) पहिला नंबर यायचा!

आणि शेवटी पोरं ती पोरंच! त्यांची एकमेकांची चेष्टा-मस्करी चालू असायची. आलेल्या रायटर बदल चर्चा चालायची. नवीन आलेल्या राईटरचा पेपर लिहून झाल्यावर डोळस मुलांना विचारायची, 'राईटरचं अक्षर कसं आहे?' अक्षर वाईट तर राईटर बदलून पाहिजे! त्यांना वाटायचं अक्षर वाईट असलं तर परीक्षक पेपर नीट वाचणार नाहीत. एक रिटायर झालेले गृहस्थ उत्साहाने यायचे पेपर लिहायला! या मुलांशी एकदम दोस्ती करायच्या भाषेत बोलायचे! पण ते कोणालाच नकोत, कारण? अक्षर खराब!

बाकी आम्ही बऱ्याचजणी गृहिणी होतो. प्रत्येक जण पहिल्यांदा जरा दबकतच यायची की जमेल की नाही काम! मग एकदा पेपर लिहिण्याची सवय झाली की सर्वजणी आवर्जून यायच्या. आणि नेमक्या अशा वेळेस बऱ्याच जणींचे नवरे आजारी पडायचे! (दीपक फडणीस पण आजारी पडले होते). मग तिची द्विधा मनस्थिती व्हायची. एकीकडे संसाराची जबाबदारी घ्यायची वर्षानुवर्षांची अंगवळणी पडलेली सवय, तर दुसरीकडे हे अतीव समाधान देणारं काम! मग बहुतेकजणी नवऱ्यावर 'मनोवैज्ञानिक दबाव' टाकून - की आता तुम्हाला जरा बरं वाटतंय, मी पटकन जाऊन येतेच, करत धावतपळत पेपर लिहायला यायच्या. कारण, बाकी कुठलंही काम करताना, कितीही नाही म्हटलं तरी, आपल्या मनात कुठेतरी एक छोटासा अभिमान, अहंकार किंवा थोडीशी उपकाराची भावना किंवा काही अपेक्षा, अगदी एक किंवा दोन टक्के तरी असतेच! पण या

मुलांसमोर सगळा अभिमान, सगळा अहंकार गळून पडतो. आपण यांच्या काही उपयोगी पडतो याचाच आनंद वाटत राहतो.

आणि हे काम अतिशय जरूरीचं आहे बरं! एखाद्याचा राईटर आला नाही तर तो मुलगा / मुलगी कावरीबावरी होतेच, पण इतरही अंध मुले आपल्या पेपरवर पूर्ण लक्ष देऊ शकत नाहीत. सारखे मधून मधून विचारतात 'आले का त्या मुलाचे राईटर?' एक मुलगा त्याच्या राईटरला यायला उशीर झाला, तर blank व्हायचा. त्याची दहा-पंधरा मिनिटं वाया जायची. त्यामुळे जबाबदारीपूर्वक राईटरचं काम केल्यावर मनाला जे समाधान मिळतं त्याची तुलना कशाशीच होऊ शकत नाही. त्यामुळे मी तर म्हणेन की प्रत्येकाने एकदा तरी हे काम जरूर करून बघावं. आपल्या शाळा कॉलेजमध्ये शिकणाऱ्या मुलांना अंध मुलांचे पेपर लिहायला प्रोत्साहन द्यावं. एसएससी, एचएससी बोर्ड, युनिव्हर्सिटीचे नियम असे आहेत की, रायटर हा परीक्षार्थीपेक्षा कमी शिकलेला आणि दुसऱ्या क्षेत्रातला असला पाहिजे. रायटर मिळाला नाही तर या मुलांची पंचाईत होते. काही वेळा परीक्षेचा अभ्यास तयार असूनही ऐनवेळी राईटर नसल्याने या मुलांना परीक्षेला बसता आलं नाही, त्यांचं वर्ष वाया गेलं, अशा केसेस झालेल्या आहेत. म्हणून आपल्या मुलांनी हे काम करणे गरजेचे आहे.

आणि मी अनुभवाने सांगते की अशी मदत करून आपल्या मुलांना स्वतःला खूप काही मिळतं. या मुलांना येणाऱ्या अडचणी,

त्यातून मार्ग काढत जिद्दीने त्यांचं अभ्यास करणे, स्वतःच्या पायावर उभे राहण्यासाठी धडपडणे, हे सर्व आपल्या मुलांना विचारात पाडतं. आपण अनेक लेक्चर्स देऊन न साधणारा परिणाम या एका अनुभवाने आपल्या मुलांना मिळतो. शेवटी 'दिव्याने दिवा लावावा' हे आपण स्वतःच्या मुलाच्या बाबतीत नाही करायचं तर कोणाच्या!

आमची मुलगी आणि तिचे मित्र-मैत्रिणी स्वतःचा अभ्यास सांभाळून अंध विद्यार्थ्यांचे पेपर लिहायला जात असत. त्यांच्यासाठी त्यांची पुस्तकं, नोट्स, ऑडिओ कॅसेट किंवा मोबाईलवर रेकॉर्ड करून देत असत. त्यांच्या अभ्यासातल्या अडचणी सोडवत आणि त्यांचे जवळचे मित्रही बनले. मला आठवतं उमा जेव्हा पहिल्यांदा पेपर लिहायला चालली होती, तेव्हा तिला सोडायला मी एका कॉलेजमध्ये गेले होते. कॉलेजच्या दारातच त्या अंध मुलीला भेटलो. त्यानंतर मात्र तिची पेपर लिहायची व्यवस्था असलेली खोली शोधायला आम्हाला फार त्रास झाला. कॉलेजचे तीन जिने त्या अंध मुलीसह आम्हाला चढावे उतरावे लागले. शेवटी एकदाची ती खोली सापडली. हे सर्व पाहून उमाला इतका राग येत होता, की या कॉलेजवाल्यांना थोडीही जाणीव नाही की या मुलीला किती त्रास होतोय! आता मला खात्री आहे, उमा उद्या स्वतःची नोकरी / व्यवसाय करेल तेव्हा तिच्या या अंध अपंग मित्र मैत्रिणीसाठी खास काम, वेगळी व्यवस्था आठवणीने करेल.

यांच्यासाठी करावं तेवढं काम कमीच आहे. मध्यंतरी कल्याणच्या डॉक्टर राहुल देशपांडे यांनी अंधांसाठी कविता लिहून, इतर कवीकडून लिहून घेऊन, गायक-संगीतकार गोळा करून, एक सुरेख सीडी काढली आहे. या गाण्यांमध्ये डोळ्याखेरीज इतर ज्ञानेंद्रियांना समजणाऱ्या जाणिवा/ विषय आहेत. यात हिरवेगार मळे नाहीत, निळेशार आकाश नाही, पण भाताच्या शेताचा गंध आहे, रिमझिमणारा पाऊस आहे, देवळाच्या किणकिणत्या घंटा आहेत, तर कॉलेज कड्यावर फुलणारी मैत्री आहे. या कवितांचं ब्रेलमध्ये पुस्तकही काढलं आहे. या पुस्तकाला ब्रेलमधलंच मुखपृष्ठ आहे. पण आपली अंध दोस्त मंडळी इतकी समजूतदार आहेत, की डोळसांना सहज समजावं म्हणून एक चित्राचं साधं मुखपृष्ठही या पुस्तकाला लावलं आहे.

‘निवांत’ संस्था नेहमीच वेगवेगळे साहित्य ब्रेलमध्ये आणत असते. अशा पुस्तकाच्या प्रकाशनाला त्या-त्या लेखक-कवीला बोलून अंध मुलांना त्यांच्याशी बोलायची संधी देते. अशाच एका कार्यक्रमात कवी कै. सुधीर मोघे यांना त्यांच्या कवितांबद्दल या अंध मुलांनी इतके प्रश्न विचारले, की मोघे भारावून गेले. ते म्हणाले ‘मी इतक्या कॉलेजेसमधून गेलोय, इतक्या मुलांना भेटलोय, पण माझ्या कविता इतक्या समरसून वाचणारी, त्यावर विचार करणारी मुलं मला आज भेटली’ अशा कार्यक्रमात नारायण सुर्वे, विंदा करंदीकर यासारखे ज्येष्ठ या मुलांना भेटले. संतोष शेणाई यांच्या ‘घटका पळे’ या

काव्यसंग्रहातील काही कवितांना मुलांनी स्वतः चाली लावून त्या त्यांच्यासमोर सादर केल्या. संस्थेतील काही मुलं कम्प्युटरवर काम करण्यात एकदम कुशल आहेत. काही जण सुंदर चॉकलेट्स बनवून, गिफ्ट म्हणून देण्यासाठी ऑर्डर घेतात. विंदा यांच्यासमोर म्हणाले होते ते खरंच आहे 'जो आपली बुद्धी वापरतो तो डोळे नसूनही अंध नाही पण ज्याला बुद्धी असूनही---'

स्वतःचा वेळ सत्कारणी लावण्यासाठी सुरू केलेल्या या कामाने माझ्यासमोर एक वेगळेच विश्व उलगडलं. स्वतःकडे नसलेल्या गोष्टींचा बाऊ न करता, असलेल्या गोष्टींसह आयुष्य कसं जगायचं याचा रोकडा अनुभव मिळाला. यांना मदत करण्याची नवी दृष्टी मला मिळाली. त्यामुळे अभ्यासासाठी आमच्या घरी येणाऱ्या एका अंध मुलीला मी घराकडे येण्याचा दुसरा, वेगळा रस्ता दाखवला. ती म्हणाली, "बरं झालं हा रस्ता दाखवलात. तुमच्या जुन्या रस्त्यावर खूप manholes आहेत, चालताना भीती वाटायची."

म्हटलं" म्हणूनच!"

एक निसर्गसंपन्न बेट

नवऱ्याला जेव्हा 'कुरासाव' नावाच्या बेटावरच्या रिफायनरीमध्ये नोकरी मिळाली, तेव्हा सर्वप्रथम आम्ही मोठा अँटलास काढून शोधायला लागलो की हे बेट नक्की आहे कुठे ते! हे बाकीच्या कॅरिबियन आयलंडस् च्या दक्षिणेकडे, व्हेनेझुएला देशाच्या उत्तरेला समुद्रामध्ये सहासष्ट किलोमीटरवर आहे. अच्छा, इथे जायचं, म्हणून मग त्याचं नावही आम्ही दोनदा-तीनदा म्हणून बघितलं, कारण स्पेलिंगवरून - Curacao - ते सहज म्हणता येत नव्हतं. इतक्या दूरवरच्या ठिकाणी जावं की नाही, अशी मनाची द्विधा मनस्थिती असताना, नवऱ्याचा एक मित्र त्याला म्हणाला की 'अरे बहुत सुंदर जगह है। तुम जरूर ये जाँब ले लो। You will enjoy the life there.' नंतरच्या आमच्या सात वर्षांच्या तिथल्या वास्तव्यामध्ये नवऱ्याच्या मित्राचे हे उद्गार आम्हाला पदोपदी पटत गेले.

सुरुवातीला तिथे गेल्यावरती खूप एकटेपणा वाटायचा. वाटायचं, आपण आपली जिवाभावाची, रक्ताची माणसं सोडून कुठल्या कुठे येऊन पडलो! पण एके दिवशी रात्री जेवल्यानंतर कॉम्प्लेक्समध्ये फेरी मारत असताना, अचानक समोर सप्तर्षी दिसले. स्वतःचं जवळचं

कोणी भेटावं, तसा आनंद झाला. वाटलं, हे तर तेच आहेत, आपण लहानपणी सांगलीच्या अंगणातून बघायचो! मग असं काय आपण दूर आलो? तेव्हापासून मन या नवीन ठिकाणी रमायला सुरुवात झाली.

कुरासाव हे आकाराने मुंबई एवढेच आहे. मात्र लोकसंख्या फक्त दीड लाख! आम्ही गेलो त्या आधी २००सिंधी कुटुंबं तिथे आपली दुकानं थाटून उत्तम, भरभराटीचे व्यवसाय करत होती. त्यानंतर आम्ही आणि आमच्या मागून आलेली अशी ४५ कुटुंबे रिफायनरी आणि इन्शुरन्स कंपन्यांमध्ये नोकऱ्या करणाऱ्या लोकांची! असे हजार बाराशे भारतीय.

हे एकच बेट हा एकच देश, एकच शहर आहे. या संपूर्ण बेटावरती फक्त एकच १४ मजली हॉटेलची बिल्डिंग होती, ऑफिसच्या काही तीन-चार मजली बिल्डिंग्ज होत्या. बाकी सगळी लहानमोठी बैठी घरं, टुमदार सुंदर बंगले. कुरासाव ही मूळची डच कॉलनी होती,

नंतर डच लोकांनी लोकल कोरासोलेन्यो लोकांना स्वातंत्र्य दिलं आणि आता तो एक स्वतंत्र देश आहे. हे व्यापार केंद्र असलेलं बेट होतं त्यामुळे, इथली पापियामेंतू नावाची लोकल भाषा अनेक भाषांमधले शब्द एकत्र करून बनलेली आहे. तिच्यावरती मुख्य छाप स्पॅनिश भाषेची आहे, पण तेवढीच ती डच, इंग्रजी, पोर्तुगीज भाषेला जवळची आहे. एवढेच काय, आपल्यासारखे बटाटा, अननस, कमीसा (कमीज) असे शब्द ही या भाषेमध्ये त्याच अर्थाने वापरले जातात.

या बेटाचं मुख्य आकर्षण म्हणजे स्वच्छ, निळाशार समुद्र! त्यामुळे अमेरिकन, डच प्रवाशांची इथे खूप वर्दळ असे. प्रत्येक ठिकाणी हा समुद्र वेगळा दिसायचा. बेटाच्या पश्चिम बाजूचा समुद्र अतिशय शांत, तिथे सुरेख पांढरीशुभ्र, मऊसूत वाळू, अशा प्रकारचा होता. तर उत्तर बाजूच्या समुद्रामधे अक्राळ विक्राळ लाटा असायच्या.

त्या समुद्रामध्ये कोणी जाऊ शकत नव्हतं. तिथे प्रचंड मोठे मोठे खडक होते.

बेटाच्या पश्चिम टोकावरून पूर्वेकडे (६४ कि.मी.), गाडीतून जायला साधारण एक - सव्वा तास लागायचा. कारण, अतिशय उत्तम रस्ते आणि ट्रॅफिक नाही! एके ठिकाणी तर रस्ता थोडा उंचीवरून जात होता आणि तो त्या बेटाचा दक्षिणोत्तर सगळ्यात निमुळता भाग असल्यामुळे, आपल्याला डावीकडे आणि उजवीकडे दोन्हीकडे समुद्राचे विहंगम दृश्य दिसायचं. समुद्राचं आणि आकाशाचं अथांग निळेपण डोळ्यांना शांती द्यायचं. भारतातला समुद्र इतका स्वच्छ निळ्या रंगाचा बघितलेला नसल्याने हे दृश्य दरवेळी मनाला मोहून टाकायचं.

इथे वर्षातले अकरा महिने सतत सोसाट्याचा वारा सुटलेला असायचा. इतकं की आपल्याला थोडं जरी चालत जायचं झालं तरी कपडे सावरत सावरत जायला लागायचं. त्या उलट ऑगस्ट महिन्यामध्ये वारा पूर्ण पडलेला! इतका विरोधाभास होता की ऑगस्ट महिन्यामध्ये अक्षरशः झाडाचं पानही हलायचं नाही.

इथे पावसाळा असा जरी ठराविक महिन्यांमध्ये असला तरी वर्षभरात कधीही पाऊस यायचा. बेट असल्यामुळे वादळी पाऊस खूप वेळा असायचा आणि पाऊस म्हणजे अक्षरशः मुसळधार! तसंच पाऊस बंद होताना एकदम आपण शॉवर बंद करावा तसा एका क्षणी

पाऊस पूर्ण बंद व्हायचा. नाहीतर आपल्यासारखा हळूहळू कमी झाला आहे, मग गेलाय, वगैरे भानगड नाही. एकदम बंद!

मात्र या बेटावर गोड्या पाण्याचा काहीही स्रोत नाही. त्यामुळे इथे समुद्राच्या पाण्यापासून बाष्पीकरणाने (desalinationने) बनवलेलं पाणी आहे. म्हणून आपल्या सारखा एक्वागार्ड, बिसलेरी वगैरे प्रकार नाही. सरळ नळाचं पाणी प्यायचं. त्यामुळे मात्र पाणी इथे महाग होतं. लोकल लोकं तर पाणी खूपच जपून वापरायचे. त्यामुळे घराच्या आजूबाजूला भरपूर जागा असली तरी बागा मात्र मर्यादितच होत्या.

कंपनीने आम्हाला १५ कुटुंबियांना राहण्यासाठी एका सुंदर कॉम्प्लेक्समध्ये टुमदार बंगले दिले होते. आमच्या घराच्या समोर थोडी रिकामी जमीन होती, लागून एक रस्ता होता की मग वाळूच सुरु व्हायची. समुद्रात होणाऱ्या सूर्यास्ताचं अतिशय सुंदर, विहंगम दृश्य, घराच्या बाल्कनीत बसून आम्हाला रोजच्या रोज बघायला मिळायचं. आम्ही सगळेजण मुंबई, मद्रास अशा मोठ्या शहरांमधून आलेले असल्यामुळे ही अशी मोकळी ढाकळी भली मोठी घरं, मागे पुढे अंगण, बाग-बगीचा, या सगळ्याचं आम्हाला खूप अप्रूप वाटत होतं.

इथले बहुतांश लोक मूळचे आफ्रिकेतले होते. त्यामुळे लोकांची अंगकाठी उंच, धिप्पाड! पण माणसं अतिशय शांत, सुस्वभावी, सज्जन आणि शिस्तप्रिय होती. त्यांची जीवनशैली नीटनेटकी, उच्च अभिरुचीपूर्ण होती. तिथल्या मध्यमवर्गीयाकडे सुरेख, प्रशस्त बंगला

असायचा, पोर्चमध्ये दोन तीन गाड्या उभ्या असायच्या. घराला सुरेख लेसचे झुळझुळीत पडदे असायचे. घरं छान सजावट केलेली असायची. बहुतेक सर्व महिलावर्ग नोकरी करणारा होता. माणसं मुळात आनंदी होती. मी, माझं कुटुंब आणि माझं आयुष्य यामध्ये ती गर्क असायची. आजूबाजूच्या लोकांच्या मध्ये ढवळाढवळ करणं, नाक खुपसणे हे प्रकार त्यांच्याकडे दिसले नाहीत. सर्वसाधारण जीवनशैली म्हणजे सोमवार ते शुक्रवार भरपूर काम करणे आणि शनिवार रविवार पार्टी करणे, मजा करणे. पण दुसऱ्यांना उपद्रव होऊ न देता! इथल्या यूनिवर्सिटीमध्ये ठराविकच कोर्सेस होते. त्यामुळे बरीचशी मुलं उच्च शिक्षणासाठी हॉलंडला किंवा अमेरिकेला वगैरे जायची.

सुरुवातीला इथल्या काही काही गोष्टी आम्हाला खूप अचंब्याच्या वाटायच्या. इथलं मुख्य कामाचं ठिकाण होतं ते म्हणजे रिफायनरी! त्याच्यामुळे सकाळी गावातले सगळे रस्ते गाड्यांनी तुडुंब भरून रिफायनरीच्या दिशेने जायचे. अशा वेळी तिथल्या ट्रॅफिकच्या नियमांप्रमाणे मेन रोडवरच्या माणसाला पुढे जाण्याचा पहिला अधिकार होता (right of way). पण आजूबाजूच्या लहान-लहान रस्त्यावरून येणाऱ्या लोकांना सोयीचं व्हावं, म्हणून मेन रोडवर तीन चार गाड्या नंतरचा एखादा माणूस थांबायचा आणि साईडहून येणाऱ्या तीन-चार गाड्यांना आपल्या पुढे जाऊ द्यायचा. तसंच दोन गाड्या समोरासमोर आल्यावर समोरच्या ड्रायव्हरने गाडीचे दिवे उघडझाप

केले, याचा अर्थ होता 'तू आधी जा'. आम्ही भारतीय लोक थांबून राहायचो, 'यांनी दिवे उघडझाप केले त्याचा अर्थ त्याला पहिल्यांदा जायचंय!' तो आम्हाला जायला सांगतोय ते पचनी पडायला बराच वेळ जायला लागला.

मी ज्या वेळेला तिथे ड्रायव्हिंग शिकायला लागले माझा शिकवणाराही लोकल गृहस्थ, सव्वासहा फूट उंच होता. तो पहिल्या दिवशी गाडीचं ड्रायव्हिंग व्हील माझ्या हातात देऊन मला सारखं म्हणत होता 'यु आर सो स्मॉल, यु आर सो स्मॉल'. शेवटी मी त्याला म्हटलं की "बाबा रे, या वयात माझी उंची वाढणं शक्य नाही. तेव्हा माझ्या उंचीलाच मला ड्रायव्हिंग करायला शिकव." पण नंतर माझा गाडीवरचा कंट्रोल आणि एकूणच ड्रायव्हिंग बघून तो खुश व्हायचा. मला विचारायचा, "तुला नक्की ड्रायव्हिंग येत नव्हतं?" मी नाही म्हटल्यावरती गाडीमध्ये बाकीचे शिकणारे असत त्यांना तो सांगायचा, "हे बघा हिचे चार-पाचच लेसन्स झालेत, पण हिचा व्हीलवर चांगला कंट्रोल आहे."

रिफायनरीने आम्हा महिलांसाठी लोकल भाषा 'पापियामेंतू' शिकण्यासाठी स्पेशल क्लासेस ठेवले होते. पण आम्ही खूप जास्ती शिकलो नाही. याचं कारण म्हणजे सगळीकडे, दुकानांमध्ये, सुपर मार्केटमध्ये, पोस्टामध्ये सगळीकडे लोकांना इंग्लिश यायचं.

ऑफिशियल लॅंग्वेज डच होती. बोलायच्या भाषा या तीन चार होत्या इंग्लिश, स्पॅनिश आणि लोकल भाषा पापियामेंतू.

हे बेट असल्यामुळे आणि आणि एकूणच लोकांचं जीवनमान चांगलं असल्यामुळे इथे गुन्हेगारी अतिशय कमी होती. अधून मधून भुरट्या चोऱ्या व्हायच्या, तेही ड्रग addicts कडून! बाकी इथे गुन्हेगारी अजिबात नव्हती. खूप सुरक्षित देश होता. आम्ही असेपर्यंतच्या सात

वर्षामध्ये तिथे फक्त एक खून झाला होता. त्याच्यामुळे नंतर महिना-दीड महिना पेपर मध्ये रोज त्या एका खुनाची बातमी येत असे.

या सुरक्षिततेमुळे आणि पूर्ण ग्रुपमध्ये असल्यामुळे आम्ही खूप भटकायचो. तिथे पौर्णिमेला अतिशय सुंदर चांदणं असायचं. कारण पोल्युशन अजिबात नव्हतं. तर शुक्रवारी किंवा शनिवारी पौर्णिमा आली की आम्ही दुपारी तीन वाजताच बरोबर भरपूर खायचं-प्यायचं

सामान, कधीकधी बाबेक्यूची तयारी वगैरे सगळे घेऊन एखाद्या बीचवरती जायचो. तिथे सबंध संध्याकाळभर बीचवर खेळून, कधी रात्री अंताक्षरी खेळत असू. कधी रात्री उशिरा समुद्रात पोहायचं! आकाशात वरती पौर्णिमेचा पूर्ण चंद्र, त्याच्या टिपूर चांदण्यात चमचमणाऱ्या लाटा, चांदण्याने पांढराशुभ्र दिसणारा वाळूचा किनारा आणि त्याच्यात आपण समुद्रामध्ये पोहोतोय! एक अभूतपूर्व असा तो अनुभव असायचा. अवर्णनीय आनंद! शेवटी पहाटे दोन-तीन वाजता घरी परत येत असू.

इथल्या लोकांच्या रक्तातच संगीत आणि नृत्य आहे. दर वर्षी फेब्रुवारी महिन्यामध्ये इथे कार्निवल असतो. रविवारी दिवसभर, तर मंगळवारी रात्रीच्या उजेडामध्ये परत ही मिरवणूक काढली जाते. यावेळेला पूर्ण कुरासाव रस्त्यावरती असतं. मुलं, तरूण, वृद्ध सगळे नाचत, गात असतात. वेगळाच जल्लोष असतो. आम्हीपण मुलाबाळांसकट हा कार्निवल बघायला जायचो. खूप गर्दी असायची. पण कोणाही महिलेला, चुकूनही एखादा येऊ नये असा वाईट अनुभव आला नाही.

इथलं हवामान आपल्या मद्रासच्या हवामानासारखं होतं. त्याच्यामुळे ओळखीची बरीच झाडं, जशी चिक्कू, आंबे, शेवगा, जाम वगैरे इथे दिसायचे. मात्र इथल्या आंब्याची जात काही वेगळीच होती. एकदा आम्ही असेच १० - १२ जणांचा ग्रुप संध्याकाळच्या वेळेला भटकून परत येत असताना, रस्त्यात कैऱ्यांनी लगडलेले झाड दिसलं. मुलांनी गाडी थांबवायला लावली आणि थोड्या कैऱ्या तोडल्या. घरी आल्यावरती त्याचे तुकडे करून मीठ तिखट घालून आधी मुलांना खायला दिल्या. त्याबरोबर मुली ओरडायला लागल्या, "अरे, इसमे थोडा निंबू निचोडो!" कैरी में निंबू? म्हणून खाऊन बघितलं तर खरोखरच त्या कैऱ्यांना काहीच आंबटपणा नव्हता. त्या उलट शेवग्याच्या शेंगा इतक्या लांब आणि जाड असायच्या, पण कोवळ्या आणि चवीला गोड! एकदा आमच्यातल्या कोणाकोणाला शेवगा तोडताना बघितल्यावर लोकल लोकं विचारायला लागले, "एवढ्या शेंगा तोडून तुम्ही काय करता?" त्यांना सांगितलं 'आम्ही त्याची भाजी करतो किंवा सांबारात घालतो'. त्यावर ते खळखळून हसायला लागले म्हणे, 'या शेंगा आम्ही फक्त कुऱ्यांना फटके मारायला वापरतो.'

आमच्या ग्रुपमधले बरेच जण शाकाहारी होते. हे शाकाहारी प्रकरण इथल्या लोकांच्या पचनी पडायचं नाही. ते म्हणायचे, "वेजीटेरियन? पण तुम्ही तर चांगले धडधाकट दिसता. फक्त झाडपाला खाऊन कसं काय एवढे हेल्दी राहता?" त्यांना समजावता समजावता एकेकाची पुरेवाट व्हायची.

सुपर मार्केटमध्ये खरेदी करायची सवय आम्हाला पहिल्यांदा कुरासावला लागली. कारण आपल्याकडे तोपर्यंत अशा प्रकारची दुकानं आलेली नव्हती. शिवाय हे बेट असल्यामुळे इथे सर्व देशातून आलेल्या गोष्टी मिळायच्या. मुख्यत्वे करून हॉलंड आणि बाकी युरोपियन देश, दक्षिण अमेरिका, उत्तर अमेरिकेत मधून आम्हाला कोणत्याही देशातली वस्तू तिथे मिळायची.

शिस्त, नीटनेटकेपणा तिकडच्या आयुष्याचा भाग होता. एकदा मी आणि एका मैत्रीणीने पुढाकार घेऊन होळीच्या कार्यक्रमासाठी, वीस कुटुंबाना एके ठिकाणी जागा भाड्याने घेऊन, कार्यक्रम ठरवला. तीन चार तास खूप धमाल केली. रंग खेळलो, जेवणं झाली आणि मग परत जायची वेळ आली, तेव्हा एकदम लक्षात आलं की ही जागा आपल्याला पहिल्यासारखी स्वच्छ करून द्यायला हवी! मग काय सगळ्या जणांची होळीची नशा, मजा खाडकन उतरली आणि जो तो हातात मॉप घेऊन, काउंटर आणि बाकी सगळी जागा साफ करायला मदत करायला लागला. आम्हाला त्या दिवशी जवळ जवळ दीड दोन तास ती जागा स्वच्छ करायला लागले. त्यानंतर कानाला खडा की होळी कधीही साजरी करायची नाही, निदान रंग तरी अजिबात खेळायचे नाहीत.

तिथल्या लोकांची सर्बेस (बियर) खूप आवडीची! हवा गरम आहे हे त्याच्यामागचं देण्याचं कारण असावं! पण इथे छोट्या छोट्या

बिअरच्या बाटल्या मिळायच्या. लोक शरीराने एवढे विशाल, की त्यांच्या हातात त्या खेळण्यासारख्या वाटायच्या. आमचा घरमालक महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यामध्ये, त्याच्या लंच टाईम मध्ये भाडं न्यायला यायचा. पहिल्यांदा आला तेव्हा जाताना नवऱ्याने त्याला विचारलं 'बीयर घेणार का?' तो हो म्हणाला. त्याने एक बाटली गट गट पिऊन टाकली. मग तो थांबला होता. नवऱ्याला म्हणाला की 'मी आता लंगडत लंगडत जाणार!' तर मला काही कळलं नाही, पण नवऱ्याने अंदाजाने त्याला विचारलं 'आणखीन एक बियर घेणार का?' खुश झाला! दुसरी बाटली हातात घेतली म्हणाला, "आता मी सरळ नीट चालत जाऊ शकतो" आणि ती बाटली हातात घेऊनच स्वतःच्या गाडी कडे वळला.

तिथे आमची एक शेजारीण होती. ती आपल्या महेश योगींची शिष्या होती. तिच्या अंगणामध्ये एक आपल्या हापूस आंब्याचं भलंमोठं झाड होतं. त्या झाडाची गंमत अशी होती की त्याच्या अर्ध्या बाजूला मोहोर येऊन आंबे पिकायला लागेपर्यंत, दुसऱ्या अर्ध्या बाजूला मोहोर, कैऱ्या लागलेल्या असायच्या. असा तिच्या झाडाला वर्षभर अतिशय चविष्ट, रसरशीत हापूस आंबा असायचा. तिला त्याबद्दल विचारलं तर ती म्हणायची, "मी महेश योगींनी शिकवलेलं मेडिटेशन या झाडाखाली बसून करते त्याचा हा परिणाम आहे."

कुरासावबद्दल मनामध्ये नेहमी कृतज्ञता दाटून येते. या देशाने आम्हाला संपन्न, शांत, आनंदी आयुष्य जगण्याची शिकवण दिली. काही खूप जवळचे मित्र मैत्रिणी दिले. व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटी च्या कृपेने, आजही आम्ही रोजच्या रोज एकमेकांच्या संपर्कात आहोत. कुरासाव म्हटलं की प्रत्येकाच्या मनात एक आनंदाचं कारंजं उसळतं आणि चेहऱ्यावर आपोआपच हसू फुटतं.

उमाची शाळा

आम्ही काही वर्ष कुरासाव नावाच्या एका Caribbean island वरती राहत होतो. तिथे आमची उमा एका अमेरिकन इंटरनॅशनल स्कूलमध्ये तीन वर्ष शिकत होती. ती होती आपल्याकडचा ज्युनिअर सिनियर केजी आणि पहिली मध्ये.

शाळा एका निवांत अशा भागात, मोठ्या जमिनीच्या तुकड्यावरती पसरलेली होती. एक मजली इमारत. एकेक वर्ग म्हणजे एकेक प्रशस्त खोली. भरपूर मोठे वर्ग, भरपूर उजेड. चारी बाजूनी वर्ग. मध्ये खेळायचं भलं मोठं मैदान. तिथे सगळे बास्केटबॉल, व्हॉलीबॉल यासारखे खेळ खेळायची सोय. एक भलं प्रशस्त प्रचंड वाचनालय! पुस्तकांनी खचाखच भरलेलं होतं. मुलं, पालक सर्वजण काहीही फी

न भरता पुस्तकं घरी नेऊ शकत. शाळेचे साधारणपणे दोन भाग होते. प्रायमरी स्कूल आणि सेकंडरी या दोन्हीच्या मध्ये एक मोठी जेवायची जागा होती. शाळेच्या मधल्या सुट्टीमध्ये सगळी मुलं तिथे त्या बाकांवरती बसून जेवायची. त्या वेळेला एक उत्साही सर तिथे येऊन गिटार वाजवत, गाणी म्हणत. मुलंही जेवण सोडून त्यांच्याबरोबर गाणी गात बसायची आणि मधली सुट्टी अतिशय आनंदाने पार पडायची.

ज्यूनियर स्कूलमध्ये उमाच्या जूनियर केजीच्या वर्गामध्ये 21 मुलं होती. शाळेचं असं म्हणणं होतं की एवढा मोठा 21 मुलांचा वर्ग एका टीचरला संभाळता येत नाही. म्हणून त्यांना एक असिस्टंट टीचर होती. असिस्टंट टीचर Maggie नावाच्या वयस्कर, अतिशय गोड बाई होत्या. त्या सगळ्या मुलांना इतक्या आवडायचा की त्या जिथे जातील तिथे सगळी मुलं त्यांच्याभोवती गोळा व्हायची, त्यांच्या अंगावर उड्या मारायची. यांचा जूनियर केजीचा वर्ग म्हणजे एक भलीमोठी

खोली. त्याच्यामध्ये एक भाग थोडासा बाजूला काढलेला. या मोठ्या वर्गामध्ये 4 - 4 मुलं बसतील असं एक टेबल,

त्याच्याभोवती छोट्या-छोट्या खुर्च्या. अशी चार-पाच टेबलं मुलांना शाळेच्या वेळात बसण्यासाठी, मध्ये मांडून ठेवलेली. भिंतीला लागून जवळजवळ अर्ध्या उंचीपर्यंत shelves होते. त्याच्यामध्ये एक मुलांच्या बॅग्स ठेवायला असायचा. दुसरीकडे वेगवेगळे बोर्ड गेम्स असायचे. तिसरीकडे पुस्तकं असायची. आणि एक भाग जो वेगळा काढलेला होता, तिथे एक गादी टाकलेली होती. की समजा एखाद्या मुलाला खूप झोप आली किंवा त्याला बरं वाटत नसलं, तर त्यांनी तिथे जाऊन थोडावेळ आराम करायचा. पण एवढ्या वर्षामध्ये कुठलंही मूल जाऊन तिथे झोपलेलं नव्हतं. वर्गामध्ये इतक्या इंटरेस्टिंग ऍक्टिव्हिटीज चालत असताना कोण झोपण्यात वेळ वाया घालवेल! एका बाजूला खेळण्यांमध्ये एक प्लास्टिकचं किचन ठेवलेलं होतं. त्याच्यामध्ये गॅसशेगडी, नळ, सिंक, ओव्हन, सगळी भांडी सर्व होतं.

या लहान वर्गांना खूप शिक्षण देणे, खूप लिहायला शिकवणे वगैरे असं

नव्हतं, तर त्यांना मुख्यतः जास्तीत जास्त अनुभव द्यायचे असा

विचार होता. H for horse शिकायला सुरुवात झाली, की त्यांना जवळच्या एका farm वर घोडे होते, तिथे घेऊन जायचे.

वेगळ्या वेगळ्या जातींचे, रंगांचे घोडे दाखवून, त्यांची साफसफाई कशी करतात, त्यांचं खाणं काय असतं, हे मुलांना समजावून सांगायचे.

एखाद्या दिवशी टीचर सांगायची की, 'उद्या येताना चांगले कपडे घालून येऊ नका आणि बदलायला कपडे घेऊन या. येताना

एक छोटी बादली आणि स्पन्ज आणा.' मग त्या दिवशी ती टीचर आपली गाडी वर्गासमोर लावायची आणि सगळ्या मुलांनी मिळून टीचरची गाडी धुवायची. त्या वेळेला टीचर बॉनेट उघडून इंजिनाचे सगळे भाग दाखवायची, कुठल्या भागाला काय म्हणतात, त्याचं साधारण काय काम असतं, ही माहिती मुलांना द्यायची. हे वर्गामध्ये झाल्यावर घरी आल्यावर उमाने लगेच वडिलांना गाडीचं bonnet उघडायला लावलं, आतल्या पार्ट्सची नावं सांगितली, वरती हेही सांगितलं की आमच्या टीचरची गाडी याच्यापेक्षा जास्त चांगली आहे!

शाळेतमध्ये असे नवीन नवीन उपक्रम करायचे, मुलांना त्याच्यामध्ये जास्तीत जास्त सहभागी करून घ्यायचे. शाळेच्या वाचनालयात ज्या लायब्ररीयन होत्या, त्यांना मुलांच्या विकासामध्ये खूप मनापासून इंटरेस्ट होता.

एकदा त्यांनी मुलांना सांगितलं की आपलं पुस्तक लिहा. त्यांना लागतील तेवढे पेपर दिले. त्यांना सांगितलं की चित्र काढायचं आणि खालती एक किंवा दोन ओळी लिहायच्या. जसं की वडिलांचं चित्र काढलं आणि खाली नुसतं 'हि इज माय डॅड, आय लव यू' अशा दोन ओळी. प्रत्येक मुलाचे असे ८ - १० कागद गोळा करून ते बाइंड केले, त्याला सगळ्यांचे एकसारखं सुरेख कव्हर केलं. एके दिवशी

संध्याकाळी सगळ्या वर्गाच्या मुलांना आणि पालकांना शाळेत बोलावून पुस्तकांचं प्रकाशन केलं.

या लेखक(?) मुलांना लायब्ररीमध्ये मोठ्या टेबलवरती बसवलं होतं. आम्ही पेरेंट्स प्रत्येकाकडे जात होतो, विचारत होतो की 'तुमचे पुस्तक कसलं आहे, काय काय आहे त्याच्यामध्ये?' आमच्या हातात slips दिलेल्या होत्या. त्याच्यावरती आम्ही त्यांचा ऑटोग्राफ घेत होतो. या मुलांना लेखक म्हणजे काय, ऑटोग्राफ म्हणजे काय, त्याला काय मान असतो, हे काही माहिती नसताना ते इतके आनंदाने सगळ्यांना सह्या करून देत होते! एक वेगळाच अभिमान सगळ्यांच्या चेहऱ्यावर दिसत होता. असे उपक्रम मुलांचा आत्मविश्वास वाढवायला खूप उपयोगी असायचे.

एका सुट्टीमध्ये मुलांना होमवर्क दिलं की 'पुस्तकं वाचायची'. शाळेची लायब्ररी उघडी राहणार होती. किती हवी तेवढी पुस्तकं वाचायची. हवी तेवढी पुस्तकं शाळेतून बदलून घेऊन जा. मुलांना एकेक फॉर्म दिला होता. त्यावर स्वतःचं नाव आणि वाचलेल्या

पुस्तकांची नावं लिहायची. शाळा उघडल्यावरती सगळे फॉर्मस गोळा केले. ज्या मुलांनी पुस्तकं वाचलेली होती त्यांची एक 'बुकवर्म सोसायटी' स्थापन केली. उमा त्यांच्यामधला यंगेस्ट मॅबर होती. तिच्या वर्गातल्या बाकी

कोणी पुस्तके वाचली नव्हती, तिन एकटीनेच वाचली होती. नंतर मग 'बुकवर्म सोसायटी'ची मीटिंग ठेवली. मुलांनी त्यांच्यामध्ये 'पुस्तक वाचन कसं चांगलं' वगैरे चर्चा केली. मिटिंग मध्ये मुलांना खाऊ म्हणजे - चिखल म्हणून चॉकोलेट आणि त्यात वर्म म्हणून एक लांब, बारीक, लाल कॅंडी दिली. याचा एकच दुष्परिणाम झाला म्हणजे उमाला चॉकलेटची नावड निर्माण झाली. शिक्षकांना स्वतःच्या मनाप्रमाणे विचार करून, मुलांना जास्तीत जास्त चांगलं काय देता येईल याची मोकळीक होती, त्याचा मुलांना प्रचंड फायदा होत होता.

पालक रोज मुलांना शाळेत सोडायला स्वतःच्या गाडीतून जायचे. त्यावेळेला मेनगेटच्या बाहेर प्रिन्सिपॉल स्वतः किंवा त्यांचे

यजमान उभे असायचे. त्यांच्या हातात कॉफीचा मग असायचा. गाडीत मुलांनी पुढे बसायचं नाही, मागच्या बाजूला बसायचं, म्हणून ते स्वतः गाडीचा दरवाजा उघडायचे. मुलांना उतरवून घेऊन गाडीचं दार बंद करायचे आणि रोजच्या रोज मुलाला काहीतरी छान म्हणायचे. "अरे वा! ड्रेस किती छान आहे! तुझी स्कूल बॅग किती मस्त आहे!" हे ऐकल्यावर शाळेमध्ये शिरताना त्या मुलाची पावलं इतकी आनंदी आणि उत्साही पडायची!

मुलं खरोखरीच शाळा बुडवायला नाखुश असायची. एकदा मला आठवतंय, मला घरी फोन आला की उमाच्या पोटात दुखतंय. मी शाळेतून तिला डॉक्टरकडे घेऊन चालले होते. तर शाळेतून पाऊल बाहेर पडलं की नाही पडलं ती मला म्हणे की 'आपण डॉक्टरकडे जाऊन औषध घेऊ, मग मला परत शाळेत सोडून दे हां!'

तसंच शाळा सुटल्यावरती परत या प्रिन्सिपॉल छोट्या गेटमध्ये उभ्या असायच्या. त्यांना जूनियर स्कूल मधल्या प्रत्येक मुलाच्या प्रत्येक पालकाची गाडी माहिती असायची. ती गाडी दिसली की त्या माईकवरून त्या मुलाला बोलवायच्या आणि स्वतः त्या मुलाला गाडीपर्यंत सोडायच्या. इतकी काळजी घेणे, इतक्या आपुलकीने वागवणं ह्याच्यामुळे, मुलांच्या मानसिकतेमध्ये खूप म्हणजे खूप फरक पडायचा.

पहिलीमध्ये उमा असताना त्यांच्या टीचरनी त्यांना असं होमवर्क दिलं होतं की 'पुस्तक घेऊन जायचं, हवं तेवढे दिवस ठेवायचं, वाचायचं. पुस्तक पूर्ण झालं की आपल्या शब्दामध्ये त्या पुस्तकात काय होतं ते लिहायचं.' त्याच्यामध्ये grammatical mistakes चालतील, त्याच्यामध्ये शब्द कुठलेही वापरले तरी चालेल. मुख्य व्यक्त व्हायचं आणि विचार करायचा की काय समजले. त्याच्यामुळे उमाचं कॉम्प्रिहेन्शन जबरदस्त आहे. शाळेत एकदा आम्ही मैत्रिणीच्या मुलाच्या १२वीच्या सेंड ऑफ ला गेलो होतो. कार्यक्रमासाठी सगळेजण मोठ्या पटांगणामध्ये बसले होते. उमाची खुर्ची अशा ठिकाणी होती, की त्या पटांगणाच्या जमिनीवर ती सारखी हलत होती आणि आजूबाजूच्या लोकांना त्रास होत होता.

मी मराठीत सांगितलं, " खुर्ची हलवू नको, शांत बस." तिनं माझ्याकडे लक्ष दिलं नाही. उमाची टीचर आमच्या मागेच बसली होती. तिने दोन तीनदा हा प्रकार पहिला आणि मागून उमाच्या

खांद्यावर थोपटून हळू आवाजात 'उमा नो' एवढंच म्हणाली. त्यानंतर कार्यक्रम संपेपर्यंत उमा शांत बसली होती. हे प्रेमाने, पण अधिकारवाणीने मुलांना समजावणं, शिकण्यासारखं होतं.

सेंड ऑफ चा कार्यक्रम सुरू झाला. प्रथम प्रिन्सिपॉलचं भाषण झालं. त्यांनी आपल्या भाषणामध्ये भिंतीवर चढणाऱ्या, खाली पडणाऱ्या आणि नेटाने परत वर चढून जाळं पूर्ण करणाऱ्या कोळ्याची गोष्ट सांगितली. मी मनात म्हटलं 'अरे, हे तर आपण आपल्या अकरावीच्या सेंड ऑफ ला ऐकलेलंच आहे. म्हणजे या बाबतीत तरी, 'East meets West' दिसतंय. त्यानंतर मुलांची भाषणं सुरू झाली. ऐकतो तर काय! 'गुरुजनांचे मार्गदर्शन, आई-वडिलांचे आशीर्वाद' वगैरे काहीच नाही. मुलं आपली वर्णन करताहेत, "आम्ही शाळेत अशी मजा केली, तसा दंगा केला, ही मॅच खेळलो" हे सर्व! एका मुलीने तर आपल्या भाषणात वर्गातल्या मुलांचे (एकूण संख्या 16 ते 18) auditच केलं. 'You are good at studies, you are very funny' वगैरे.

होता होता सर्व मुलांनी भाषण देण्यासाठी एकाच नावाचा गजर केला. तो होता त्यांच्या इंग्लिश टीचरचा! टीचर स्टेजवर चढायला लागले. पाहतो तर तोही एक पोरगेलासा तरुण! या बारावीच्या मुलांपेक्षा काही वर्षांनी मोठा असेल. त्याने भाषणाला सुरुवात केली, "My dear friends, I am very happy for your

graduation....आणि बोलता बोलता त्याचा एकदम सिरियस गिअर पडला. तो म्हणाला, "तुम्हाला सगळे जण सांगतील की मोठे व्हा, भरपूर मेहनत करा. माझंही हेच झालं. युनिव्हर्सिटीमधून बाहेर पडल्यावर मी आनंदाने आईवडिलांना सांगितलं, की तुम्ही मला graduate केलं, आता मी माझ्या स्वतःच्या पायावर उभा राहीन. मनात फार मोठी स्वप्न घेऊन मी माझ्या वडिलांचं वैभवी घर सोडून निघालो. मी New York ला आलो आणि माझा struggle सुरू झाला. मला नोकरी मिळेल. माझं शिक्षण, माझी पात्रता, कशाकशाचा उपयोग होईना! शेवटी जे मिळेल ते काम करायला सुरुवात केली. तरीही New York च्या त्या कडाक्याच्या थंडीत रूम हीटर असणारी खोली परवडण्या एवढेही पैसे मिळवू शकत नव्हतो. थंडीत काकडत, हात पाय पोटाशी घेऊन, मी रात्र रात्र जागत होतो. स्वतःचे डोळे पुसत होतो. काय उपयोग माझ्या ह्या डिग्र्यांचा! मनात मध्येमध्ये आत्महत्येचे विचार यायचे. एके दिवशी अचानकपणे मला माझ्या आवडीची ही नोकरी मिळाली आणि पाहता पाहता मग मी settle झालो. मग विचार करायला लागलो की 'आयुष्यात खूप कठीण काळ असू शकतो याची कल्पना मला कोणीच का बरं दिली नव्हती? माझे वडीलही पंचेचाळीस वर्षांपूर्वी इटली सोडून अमेरिकेमध्ये आले, तेव्हा त्यांना कमी त्रास झाला असेल का? मग माझ्याशी ते कधीच का बोलले नाहीत? मी नेहमी पाहिला तो त्यांचा भरभराटीला आलेला व्यवसाय आणि वैभवात लोळणारे आम्ही सर्व त्यांचे कुटुंबीय! पण

यामागची त्यांची मेहनत? याची जाणीव मला कधीच नव्हती. तेव्हा लक्षात ठेवा, कितीही वाईट परिस्थितीला तोंड द्यावे लागले, तरी स्वतःवर विश्वास ठेवा. तुम्हाला हे कोणी मोठी माणसं सांगणार नाहीत. अगदी जवळ पैसे नाहीत, जेवणाखाण्याची भ्रांत आहे, अशी परिस्थिती सुद्धा येऊ शकते. पण निराश होऊ नका. कधीही वाईट वाटायला लागलं तर मला फोन करा. I will always be there for you."

भाषण संपलं. मुलांनी टाळ्यांचा कडकडाट सुरू केला. त्यांचा टीचर स्टेजवरून उतरून मुलांच्या रांगेसमोरून चालत आपल्या जागेकडे जात होता. मुलं उभी राहून त्याला अभिवादन करत होती. हाताने टाळ्या चालूच. तो बसण्यासाठी वाकला आणि न राहावून तसाच मुलांच्या दिशेने हात पसरून जाऊ लागला. मुलं धावत येऊन त्याला बिलगत होती, त्याच्या अंगावर उड्या मारत होती, त्याला घेरून टाकत होती. सर्व प्रेक्षागार त्यांचा तो प्रेमादराचा सोहळा डोळे भरून पाहत होतं.

'Western world', जिथे कुटुंब व्यवस्था धोक्यात आहे असं आपण नेहमी ऐकतो तिथे दिसलेलं गुरू-शिष्याचं हे अनोखं नातं माझ्या कायम लक्षात राहिलं. यासारख्या शाळा आणि शिक्षक जगात प्रत्येक मुलाला मिळोत.

अवचित मिळालेला आनंद

आधी नोकरीमुळे दिवसभर गुंतून राहायची सवय होती. नंतर नोकरी सोडली पण मुलगी लहान होती. करत करत वेळ घरातच उत्तम जात होता. मुलगी मोठी झाल्यावर विचार केला, चला आपला आपल्याला आनंद मिळेल असं काहीतरी करू.

आम्ही काही वर्षे एका Curacao नावाच्या island वरती राहत होतो. तिथे 'इंडियन ग्रीसरी स्टोअर' नव्हतं. एक सूरीनामी माणूस त्याच्या ऑफिसमध्ये महिनाभरात एकदा भारतीय किराणा, जसं की कणीक, डाळी, कडधान्य वगैरे, घेऊन यायचा. त्याचं सामान आलं की लगेच आम्ही सगळ्याजणी एकमेकींना फोन करून, "grocery आया है, आटा आया है" करत किराणा आणायला पळायचो. आमची झुंबड तिथे गेल्यावरती साधारणपणे एका दिवसातच फार तर दुसऱ्या दिवशी, त्याच्याकडचा सगळा इंडियन किराणा संपलेला असायचा!

त्यामुळे तिथे असतानाच लोकल सुपर मार्केट मध्ये मिळणारे पदार्थ वापरून (म्हणजे साधारणपणे छोले, मूग, चवळी ही कडधान्ये, पिटा ब्रेड हा जाड पराठ्यासारखा पदार्थ, वेगवेगळे अखवे मसाले आणि फ्लॉवर, सिमला मिरची वगैरे ठरावीक भाज्या, निरनिराळे सॉस), आपल्या भारतीय प्रकारचे काय चविष्ट पदार्थ बनवता येतील?

याच्यावरती मी खूप विचार करायचे आणि नवीन-नवीन पदार्थ त्या प्रमाणे बनवून बघायचे.

त्यावरून भारतात परत आल्यावर माझ्या डोक्यात असा विचार आला की, 'आपली एवढी मुलं अमेरिकेला शिकायला जातात. प्रत्येक जणच शहरात असतो असं नाही. काही काही ठिकाणी तर फक्त 'यूनिवर्सिटी' एवढीच वस्ती असते. त्याच्यामुळे तिथे आपला किराणा मिळणं खूप कठीण असतं. त्यांना लोकल सुपरमार्केट मधून मिळणाऱ्या वस्तूवरच गुजराण करावी लागते. तेव्हा विचार केला आपले हे नवनवीन शोधून काढलेले, पण करायला सोपे पदार्थ, या मुलांना शिकवावे. ही साधारण पंधरा वीस वर्षापूर्वीची गोष्ट सांगतेय, आता सर्व बदललंय. गेल्या वर्षी क्लासला आलेल्या मुलांचं म्हणणं होतं की 'अमेरिकेत असलेल्या सिनियर मुलांनी सांगितलंय की इथे सगळं मिळतं, पण अर्धा तासात बनणारा स्वयंपाक शिकून या.' म्हटलं ठीक आहे. त्यामुळे ते क्लास घड्याळाच्या ठोक्यावर चालले.

या आगळ्यावेगळ्या कुकिंग क्लासची पेपर मध्ये जाहिरात दिली. ज्या दिवशी सकाळी पेपर मध्ये जाहिरात आली, त्यादिवशी मी फोनकडे कान लावून बसले. नवरा ऑफिसला गेला होता. त्यानी मध्येच एकदा दोनदा घरी फोन लावून बघितला तर एंगेज्ड लागला. त्याच्यामुळे तो खुश झाला आणि संध्याकाळी घरी आल्यावरती म्हणाला, "काय भरपूर फोन आले ना?" "नाही, एकही फोन आला

नाही. मला फोनवरती काहीच रिस्पॉन्स आला नाही." मी पडेल आवाजात! तेव्हा फक्त landline होता, म्हणून मनातल्या मनात MTNL झिंदाबाद म्हटलं आणि गप्प बसले.

मग ती जाहिरात इंग्लिश पेपर मध्ये परत दिली. त्याच्यानंतर सुमारे दहा पंधरा दिवसांनी मला एका जर्मन मुलीचा फोन आला. ती म्हणे, "मला भारतीय पदार्थ शिकायचेत आणि जर्मनीमधल्या कुठल्याही मार्केटमध्ये मिळत असतील अशा पदार्थांपासून! मी इथून परत जाताना फक्त souvenir नेणार, किराणा नाही!" म्हटले ठीक आहे. आम्ही वेळ ठरवली. ती क्लासला यायच्या आदल्या दिवशी तिचा फोन आला, "माझी एक मैत्रीणही आली तर चालेल का?" प्रत्यक्षात मात्र ही मुलगी, मैत्रीण आणि मैत्रीणीचा बॉयफ्रेंड असं तिघेजण आले.

मी ठरवलं होतं की या लोकांना भारतीय पदार्थ माहिती असतात म्हणजे छोले, राजमा, बटर चिकन यासारखे! तर आपण त्यांना आपल्या मराठी पदार्थांची ओळख करून देऊ. म्हणून त्यांना शिकवण्यासाठी निवडलेल्या पदार्थांमध्ये श्रीखंड, कोकणी पद्धतीचे चिकन, आपल्या पद्धतीची उकडलेल्या बटाट्याची भाजी, (कारण जर्मन लोकांना बटाटा फार आवडतो), बटाटेवडा असे पदार्थ ठरवले होते. त्यादिवशी तीन ते चार तास क्लास झाला.

बनवलेल्या पदार्थांचा त्यांनी एकत्र डायनिंग टेबलवरती बसून आस्वाद घेतला. त्यांना सगळे पदार्थ खूप आवडले. तिखट अगदी

हात राखूनच घातलं होतं त्याच्यामुळे त्यांना त्याच्यावरती आडवा हात मारता आला. फक्त तो मुलगा म्हणाला की 'मला तिखट चाललं असतं.' मी लगेच त्याच्यासाठी सोलापूरची शेंगदाणा चटणी, घरी बनवलेली झणझणीत लसूण चटणी, मिरचीचं लोणचं असे ठेवणीतले पदार्थ काढले.

त्यांचं रास्त म्हणणं होतं की आम्ही अनेक ठिकाणी जेवलो पण आम्हाला या पद्धतीचे पदार्थ मिळाले नाहीत, असं का? मी मनातून खडू झाले की खरं तर आपले मराठी पदार्थ चवीला चांगले, तब्येतीसाठी उत्तम, असे असूनही त्यांचं जगात मार्केटिंग मात्र आपणच केलं नाही. अर्थात पुणे तिथे काय उणे या उक्तीप्रमाणे, त्यांना उत्तम मराठी पदार्थ मिळणाऱ्या हॉटेल्स ची यादी दिली. नंतर ते एक एक ठिकाणी जाऊन यायचे आणि मला रिपोर्ट द्यायचे 'इथे हे आवडलं, हा नवीन पदार्थ खाल्ला, हे तिखट होतं' वगैरे वगैरे.

पहिल्या क्लासमध्ये असं ठरलं, की त्यांना जे पदार्थ शिकायचेत त्याची ते मला यादी देतील आणि पुढच्या वेळी ते पदार्थ शिकवायचे. माझ्या अपेक्षेप्रमाणे यादी ठराविक पंजाबी पदार्थांची होती - छोले, बटर चिकन, पुलाव वगैरे वगैरे. दुसऱ्या क्लासमध्ये त्यांना ते पदार्थ शिकवले. यावेळी ती तिघं जास्त मोकळी झाली होती. स्वतःहून मला मदत करत होती. मला म्हणाली की 'आम्हाला प्रॅक्टिकल पण करून

बघायचं आहे.' मग काही पदार्थ नुसतं त्यांना सांगत होते आणि ते स्वतः त्याची कृती करत होते.

मग ते मला म्हणाले की आम्हाला रोटी शिकायची आहे. म्हटलं, ठीक आहे. म्हणून तिसऱ्या क्लासमध्ये पोळ्या, पराठे आणि एक दोन प्रकारच्या भाज्या असा बेत ठरवला होता. ही मुलं इतकी उंच होती की पदार्थ करून दाखवत असताना माझ्या डोक्याच्या वरून कॅमेरा घेऊन ते गॅसवरच्या पदार्थाचे फोटो काढायचे. त्यावेळेला मोबाईल नव्हते, त्यामुळे त्यांना व्हिडिओ काढता आले नाहीत.

त्या दिवशी मी त्यांना फुलका करायला शिकवत होते. त्यांना दाखवलं की फुलका असा पोळपाटाला न चिकटता हलक्या हातांनी लाटायचा, मग तो गरम तव्यावरती हलका भाजून घ्यायचा आणि

असा गॅस वरती भाजायचा. गॅसच्या ज्योतीवरती फुलका ठेवल्यावरती तो टम्म फुलून आला. त्याबरोबर तिघेजण 'ओ माय गॉड' असं इतक्या जोरात ओरडले की मीच दचकले. तिघेही जण इतके खूष झाले, जसं की त्यांनी काहीतरी नवल बघितलंय, अशाप्रकारे एकमेकांशी खूप आणि आनंदात बोलायला लागले. जर्मनमध्ये असल्याने मला काहीच कळलं नाही, फक्त ते खूश झाले एवढं कळलं. मनात म्हटलं 'अरे देवा, मी गेली एवढी वर्षं रोज फुलके करते, पण याच फुलक्याच्या नशिबात हे असं ऍप्रिसिएशन मिळायचे भाग्य होतं तर! बाकीचे बिचारे गपचुप डब्यात जाऊन बसत राहिले.'

थोडे फुलके करून दाखवले आणि मग त्यांना म्हटलं, "तुम्हाला करून बघायचा आहे का?" त्याबरोबर या दोघी स्मार्ट मुलींनी त्या मुलाला पुढे केला आहे. हा करेल, तो घरी पिइझा करतो. तो मुलगा एकदम उंच, धिप्पाड! त्याच्या त्या थोराड हातांमध्ये ते बारकुडं लाटणं खेळण्यासारखं दिसायला लागलं. त्याने फुलका लाटायला घेतला. मी त्याला सारखं सांगत होते की हलक्या हाताने लाट. पण तरीही तो फुलका सारखा पोळपाटाला चिटकत होता. शेवटी कसाबसा त्याने तो पूर्ण केला आणि गॅसवर भाजला. अर्थातच तो फुलला नाही. पण त्यामुळे त्यांचा माझ्या कौशल्याप्रति आदर खूपच वाढलेला दिसला. नवऱ्याने हे सर्व पहावं असं वाटलं. पण काय उपयोग म्हणा, पिकतं तिथे विकत नाही.

नंतर वर केलेले पदार्थ खातात असताना, डायनिंग टेबलवर त्यांचं जर्मन भाषेमध्ये काहीतरी बोलणं चालू होतं. मग त्या मुलाने मला विचारलं की 'असं लाटणं कुठे मिळेल?'

त्यादिवशी नेमका सुट्टीचा दिवस होता आणि हा मुलगा दुसरे दिवशी परत जाणार होता. तर मी त्याला म्हटलं की 'खरंतर जवळच एक दुकान आहे, पण आज ते उघडं असेल की नाही मला माहित नाही. पण तु हे माझं लाटणं ने. वापरलेलं आहे, पण तसं नवीनच आहे.' यावर परत त्या तिघांचं खूप काहीतरी बोलणं झालं. मी त्यांना सांगायचा प्रयत्न करत होते की ही काही फार महाग किंवा कुठे न मिळणारी अशी वस्तू नाहीय, तर तू खरच घेऊन जा. दुकानात मिळालं तर दोन्ही ठेव. परत त्यांचं discussion! बऱ्याच भवति न भवति नंतर त्या मुलानी मला त्याच्या मनातला कळीचा प्रश्न विचारला की 'जर तुझं हे लाटणं मी आत्ता नेलं, तर तू आजच्या पोळ्या कशाने करशील?' मला मनापासून हसू आलं आणि त्याच्या काळजीचं कौतुकही वाटलं! त्याला म्हटलं, "अरे, काही हरकत नाही, आमच्याकडे लाटण्याशिवाय करायच्या भाकरी असतात, थालिपीठं असतात. ते मी करीन आणि उद्या जाऊन

दुसरं लाटणं विकत घेईन. तेव्हा कुठे स्वारी ते लाटणं आनंदाने बरोबर घेऊन गेली.

जाताना त्यांनी माझ्याकडून वेगवेगळ्या मसाल्यांच्या नावांची यादी करून नेली. म्हणे आम्ही हे बरोबर घेऊन जातो आणि वापरूपण. आता त्यांनी खरंच किती सामान बरोबर नेलं आणि घरी गेल्यावर किती काय काय बनवलं ते एक त्यांना आणि त्या देवालाच माहिती!

पण हा माझा कुकिंग क्लास आणि शिकायला येणारे परदेशी पाहुणे हा सर्व आमच्या ओळखीच्यांच्यात, शेजारीपाजारी एक कौतुकाचा विषय झाला. आमचे शेजारी तर गमतीत विचारायचे की 'घरून चांगला सुगंध येतोय, आज परत क्लास आहे का?' मी त्यांना म्हंटलं, "डॉक्टर नाही हो, मी रोज घरच्यांसाठीसुद्धा स्वयंपाक करते!"

त्यानंतर त्यातल्या एका मुलीचा मला परत फोन आला. मला म्हणाली, " मला यावेळेला काही शिकायचं नाही आहे. पण माझ्याकडे जर्मनीहून माझ्या नवऱ्याचे मोठे बॉसलोक येणार आहेत. मला त्यांना असं घरगुती इंडियन फूड खिलवायला आवडेल. तर तुझ्याकडे त्यांना घेऊन येऊ का? मला तुझं घर, तुझी क्रोकरी - कटलरी, घरातली स्वच्छता, तुमचं तिघांचं वागणं आणि मुख्य म्हणजे पदार्थांची चव आवडली, म्हणून विचारते आहे. तू म्हणशील तसे दरडोई मी तुला पैसे देईन." मी तिला म्हंटलं, " मी हे कधी केलं नाही, मला जरा विचार करू दे." जरी ती म्हणाली तशी सगळ्या गोष्टींची

अनुकूलता होती, मला त्यांची आवड कळलेली असल्यामुळे त्यांच्या चवीचे पदार्थ मी बनवू शकत होते, तरीही असं कोणाला पैसे घेऊन जेवायला बोलवणं मला पटलं नाही आणि मी तिला तसं सांगितलं. आता बघते तर हा एक अतिशय सर्वमान्य असा घरून करायचा व्यवसाय आहे. पण माझ्याकडे ती व्यावसायिक दृष्टी नाही म्हणा किंवा मनावर असलेले संस्कार की 'आपण अन्न विकत नाही' ते आड आले म्हणून, पण मी तिच्या प्रस्तावाला नकार दिला.

पण माझ्या
कल्पनेच्या
पलीकडचा आनंद
या क्लासनी मला
दिला एवढं मात्र
खरं.

वारी एक आनंदयात्रा

पंढरपूरच्या वारीबद्दल आपल्या सर्वांच्याच मनात एक कुतूहल असतं. कोणीही न बोलावता, त्या एका छोट्या सावळ्या मूर्तीसाठी, लाखो लोक घरदार सोडून ऊन पावसाची पर्वा न करता, दिवसचे दिवस पंढरपूरापर्यंत चालत जातात, यामागे कसली ओढ आहे? हे असे कृष अंगकाठीचे, अगदी वयोवृद्धही, असले कष्ट कसे आणि का

सहन करतात? हा प्रश्न आपल्याला नेहमीच पडतो. त्याचे उत्तर स्वतः वारीला गेल्यावरच समजते.

काही वर्षांपूर्वी मी आणि एका मैत्रिणीने आळंदी - पुणे हा पहिला टप्पा वारी केली होती. त्यावेळीच इतका आनंद आणि संतोष मिळाला होता, की परत एकदा जाऊ जाऊ ठरवत नंतर एका वर्षी सहा जणीनी पुणे-सासवड असा पुढचा टप्पा करायचा ठरवला. जायचं ठरवलं म्हटल्याबरोबर घरचे, बाहेरचे (अनाहूत सल्ले देणारे) सगळे म्हणायला लागले, "बघा, ३३ किलोमीटर हा फार लांबचा पल्ला आहे. त्यात ९ किलोमीटरचा घाट! तुम्हाला एवढं चालवणार आहे का? दमलात तर मध्ये परतही येता येणार नाही!" वगैरे वगैरे... फक्त माझा नवरा तेवढा म्हणाला, " काही नाही, एकदा मनाने ठरवा आणि जा. आरामात सासवड गाठाल."

सकाळी लवकरच निघून चालायला लागू, म्हणजे गर्दी कमी असेल आणि आपल्या गतीने आपल्याला चालता येईल, असा विचार करून सकाळी पावणे सहाला रेसकोर्सजवळ पोहोचलो. आणि पाहतो तर काय! रस्ता वारकऱ्यांनी दुथडी भरून वाहत होता. नजर पोचेपर्यंत सर्वदूर वारकरीच दिसत होते. आम्हीही त्यांच्यात मिसळून गेलो आणि देवाचं नाव घेऊन चालायला सुरुवात केली.

सातशे आठशे वर्षांपूर्वी सुरू झालेली आळंदी - पंढरपूर वारी तिच्या ठरलेल्या पद्धतीमुळे आजही तशीच चालू आहे. नंतर सतराव्या

शतकात देहूहून संत तुकारामांची पालखीही सुरू झाली. लाखो लोकं याच्यामध्ये भाग घेत असताना सुद्धा दरवर्षी त्याच पद्धतीने वारी चालू राहते. याचे मुख्य कारण त्यातली शिस्तबद्धता! इतकी वर्ष लोटली तरी वारीची ठरलेली रचना अजूनही तशीच ठेवली जाते, पाळली जाते. यामुळे सगळ्याच लोकांना, त्यांच्या चालण्याला, एक प्रकारची शिस्त येते.

पालखीचे पाच मुख्य भाग असतात नगारखाना, माऊली अश्व, मानाच्या दिंड्या, माऊली रथ आणि बाकीच्या दिंड्या.

१. नगारखाना : म्हणजे भलामोठा नगारा एका उत्तम सजवलेल्या बैलगाडीमध्ये ठेवलेला असतो. नगारखाना माउलींच्या आगमनाची वर्दी देत असतो.

२. माऊलींचा अश्व : नगारखान्याच्या मागे असतात माऊलींचा अश्व. दोन अतिशय उत्तम सजवलेले अश्व वारीमध्ये चालत असतात. त्यापैकी समोरच्या घोड्यावरती कोणीही स्वार नसतो. कारण अशी श्रद्धा आहे की ज्ञानेश्वर माऊली स्वतः या घोड्यावरती बसून

पंढरपूरला चाललेली आहे. कौतुकाचा आणि आश्चर्याचा भाग असा की पुढे ज्या वेळेला चांदोबाचा लिंब, सदाशिवनगर यासारख्या सहा ठिकाणी रिंगण सोहळा होतो, त्यावेळेला एवढे लाखो वारकरी आजूबाजूला गोल करून उभे असताना सुद्धा हा माऊलींचा अश्व, त्याच्यावरती कोणीही बसला नसताना, अतिशय शिस्तबद्ध रितीने, ठराविक गोल रस्त्यावरून आणि अतिशय वेगामध्ये रिंगण पुरे करतो. त्यामुळे हा अश्व वारीमध्ये रस्त्यावरून जात असताना लोकं थांबून त्यालाही नमस्कार करतात, की त्याच्यावरती माऊली बसले आहेत या विश्वासाने!

3 मानाच्या दिंड्या : अश्वामागे 27 मानाच्या दिंड्या असतात. या दिंड्यांचा क्रमही ठरलेला असतो. आणि वारीची शिस्त इतकी असते की प्रत्येक ठिकाणी माऊलींची दिंडी, माऊलींचा रथ हा मुक्कामाच्या ठिकाणी पोहोचल्यावर त्यांनी विश्रांती घ्यायला सुरु केल्यावर मगच बाकीच्या मानाच्या दिंड्या आपल्या आपल्या विश्रांतीस्थानावरती उतरतात. तसेच तिथून परत चालायला सुरुवात करतानाही माऊलींची पालखी सुरुवात करते, आधी रस्त्यावरती येते, त्याच्या नंतर या मानाच्या 27 दिंड्या रस्ता मार्गक्रमण करायला सुरुवात करतात. या दिंड्यामधल्या वारकऱ्यांचा चालायचा वेग अतिशय जलद असतो. आपल्यासारख्या वारीला जाणाऱ्या नवख्या माणसाला त्यांच्या चालण्याच्या वेगाची बरोबरी करता येत नाही. इतकी त्यांची पावलं झपझप पडत असतात. वारकरी भजनं म्हणत, अभंग म्हणत आणि

चार चार जणांच्या रांगेमध्ये चालत असतात. त्यापैकी कोणीतरी मधला माणूस जर थोड्यावेळासाठीही बाजूला गेला तर लगेच त्याची जागा भरून काढली जाते, पण ती चार जणांची रचना आहे ती अजिबात विस्कळीत होणार नाही याची सगळेजण काळजी घेतात. डावीकडे महिला वारकऱ्यांच्या एक किंवा दोन रांगा असतात

४ माऊलींचा रथ : या दिंड्यांच्या मागे असतो माऊलींचा रथ. वारीमधली सगळ्यात चैतन्यपूर्ण गोष्ट! थकलेली पावले या रथाच्या नुसत्या दर्शनानेही ताजीतवानी होतात आणि पुन्हा चैतन्याने, उत्साहाने चालायला लागतात. माऊलींची पालखी, त्याच्यामध्ये त्यांच्या पादुका ठेवलेल्या आणि अतिशय उत्तम पद्धतीने सजवलेला हा रथ असतो. प्रत्येक मुक्कामाच्या ठिकाणी आणि रस्त्यावरतीसुद्धा भाविक लोक असतात याचं दर्शन घेत असतात, माऊलींना चरण स्पर्श करत असतात.

५ बाकीच्या दिंड्या : यांच्या मागे असतात बाकीच्या दिंड्या. साधारणपणे चार एकशे बाकीच्या दिंड्या असतात. वेगवेगळ्या गावाहून लोकं दिंडी काढत असतात. यामध्ये त्यांच्या दिंडीची शिस्त असते. दिंडीबरोबर त्यांचा एक ट्रक असतो, यामध्ये स्वयंपाक करण्यासाठी मोठी मोठी भांडी, शिधा, गॅस वगैरे साहित्य आणि स्वयंपाक करणारे लोक असतात. दुसऱ्या ट्रकमध्ये सगळ्या दिंडीकऱ्यांचं सामान असतं. झोपण्यासाठी प्रत्येकाची वळकटी,

त्याच्यामध्येच बांधलेले त्यांचे कपडे वगैरे असतात, त्याचबरोबर आंघोळीच्या बादल्या, तांबे असं रोज लागणार सामान असतं. दिंडीचा आपला एक पिण्याच्या पाण्याचा टँकर असतो. त्याच्यामागे एखादं छोटं वाहन असतं. छोटी गाडी म्हणा किंवा रिक्शा. दिंडी मधल्या कोणाला जर चालताना काही त्रास झाला तर ते मधला थोडा प्रवास या वाहनातून करू शकतात. वारी जात असताना रस्त्याच्या उजवीकडचा अर्धा भाग मोकळा ठेवलेला असतो. या भागातून हे ट्रक आणि बाकीची वाहनं, पोलिसांच्या गाड्या यांना जाण्यासाठी रस्ता मोकळा असतो आणि डावीकडच्या भागांमधून सर्व वारकरी चालत जात असतात. हे ट्रक पुढे निघतात. प्रत्येक दिंडीच्या मुक्कामाच्या जागा ठरलेल्या असतात. तिथे जाऊन हे ट्रकमधले सगळे सामानाची मांडामांड करतात, स्वयंपाक करतात. मागून वारकरी येऊन आपल्या आपल्या दिंडीच्या ठिकाणी थांबतात. तिथे त्यांच्या रात्रीच्या मुक्कामाची सोय असते. आंघोळीसाठी पाण्याची सोय असते, कपडे धुवून वाळवायला जागा असते. प्रत्येकाच्या कडे स्वतःची वळकटी असते. त्यावर ते रात्रीचे झोपतात. पहाटे लवकर उठून आंघोळी करून दिंडीच्या स्वयंपाकघरातून आपापला डबा भरून घेतात. पोळ्या भाजी असा साधारण दुपारचा जेवणाचा डबा असतो. सकाळचा नाश्ता तिथे मिळतो, तो खाऊन प्रत्येकांनी निघायचं. दिवसभर हे लोक आपापल्या वेगाने चालतात. पहिल्या 27 मानाच्या दिंड्या सोडल्या तर बाकीच्या दिंड्यां त्यांच्या त्यांच्या स्वतःच्या वेगाने चालू शकतात. फक्त त्यांच्या

मुक्कामाची ठिकाणं मात्र ठरलेली असतात, तिथेच त्यांनी रात्री राहायचं असतं. या सर्व सोयी-सुविधांसाठी प्रत्येक वारकऱ्याला आपापल्या दिंडीला वर्गणी द्यावी लागते.

ज्यांना अशा दिंडी मध्ये जाणं शक्य नसतं असे वारकरी स्वतंत्रपणे वारी करतात. अशा वारकऱ्यांची संख्या दिंडीतील वारकऱ्यांपेक्षा खूप जास्त असते. त्यामुळेच दिंड्या संपल्यानंतरही अनेक किलोमीटर पर्यंत या वारकऱ्यांची वारी असते. हे लोक आपल्या सोयीने चालतात, विश्रांती घेतात. सोयीची जागा पाहून उतरतात, कपडे वगैरे धुतात! अशांना वाटेवरच्या अन्नदान करणाऱ्यांचा खूप आधार होतो. कारण पंधरा दिवस टिकण्याजोगे काय

अन्नपदार्थ बरोबर ठेवणार? वारीच्या वाटेवर मात्र खूप लोक अन्नदान करतात. वेगवेगळ्या संस्था / पक्ष तर मांडव घालून अन्नछत्र ठेवतातच, पण सामान्य लोकही शंभर पासून तीन चार हजारापर्यंत वारकऱ्यांना अन्नदान करतात. काहीजण केळी, राजगिरा लाडू यासारखे पदार्थ वाटतात. एका ठिकाणी एक तरुण जोडपे काहीतरी वड्यासारखा पदार्थ घेऊन आले होते. पाच दहा मिनिटात पदार्थ वाटून झाल्यावर हसत हसत परत गेले.

वारीत सर्वात छान वाटलं म्हणजे 'सर्वांप्रती समभाव'! प्रत्येकजण दुसऱ्याला, स्त्री-पुरुष सर्वांना 'माऊली' हाक मारतात, एकमेकांची काळजी घेतात.

आमच्या पायातले चिलखती दिसणारे जाडे जाडे स्पोर्ट्स शूज पाहून आम्हाला बऱ्याच नऊवारी माडल्या सांगत होत्या, "कशापायी बुट्टं घालायची? जड पडत्यात. चपला घालाव्या!" चालता चालता अनेक वारकरी स्त्रिया बोलत होत्या, चौकशी करत होत्या - कोठून आला, कुठपर्यंत येणार? सासवड म्हटल्याबरोबर आग्रह करत होत्या "चला की पंढरपुरापोतर, आम्ही हाय ना बरोबर! माऊली नेत्यात!" माऊलींच्याप्रति गाढ श्रद्धा आणि विश्वास. थोड्या अंतरावर गेल्यावर त्यांनी आम्हाला फुगड्या खेळायलाही बोलावले. नऊवारी आणि सलवार-कमीज फुगड्या चांगल्याच रंगल्या. रस्ताभर चालताना वेगवेगळ्या दिंड्यातील वेगळेवेगळी भजन ऐकता आली. टाळमृदंगाच्या ठेक्यात अशी पावले पडत होती की चालण्याचा शीण जाणवत नव्हता. एका मैत्रिणीनेही दोन भजने सांगितली. आजूबाजूच्या वारकऱ्यांनीही ती आमच्याबरोबर म्हटली.

घाट सुरू व्हायच्या आधीच्या एका हॉटेलवाल्याने बाहेर बाकडी टाकली होती. हॉटेल बंद होतं, काही पदार्थ मिळत नव्हते. पण त्यांनी वारकऱ्यांच्यासाठी बसायला जागा आणि बाथरूमस अशी व्यवस्था केलेली होती. तिथे बसून आमचे बरोबर आणलेले डबे खाल्ले आणि घाट चढायला सुरुवात केली.

घाट चढताना तर फार मजा आली. एक तर आधीपासूनच पाऊस येत होता, त्यामुळे भिजत जाताना श्रम पडत नव्हते. त्यातच

समोरच्या दिंडीने एकनाथांचे भारुड म्हणायला सुरुवात केली. दोघेजण माईक वरून एक एक ओळ सांगत होते आणि आम्ही सर्वजण त्यांच्या मागून म्हणत होतो, "या शेजारणीने एवढं केलं बया, मला पंढरपूरला नेलं गं बया" मध्येच त्या शेजारणीला गावठी भाषेत नाव ठेवणे, ते ऐकून सर्व वारकऱ्यांच खळखळून हसणं आणि ध्रुपद म्हणताना जोरात टाळ्या वाजवून, उड्या मारून, खड्या आवाजात गाणं. या आनंदात अर्धा-पाउण घाट कसा पार पडला ते समजलं नाही. त्यानंतर त्या दिंडीने कडेला उभे राहून विश्रांती घेतली. विश्रांती म्हणजे ग्यानबा तुकारामचा गजर करत एकाजागी थांबले. या गजरात दोन पावलं पुढे दोन पावलं मागे असं चालणे, नाही तर मध्येच गिरकी घेणे, उडी मारणे. एक म्हातारबाबा तर इतके गुंग होऊन नाचत होते, उड्या मारत होते, की एवढं चालूनही त्यांच्या अंगात एवढी शक्ती कशी येते याचं आश्चर्य वाटत होतं. डोक्यावर तुळशी वृंदावन, विठ्ठल रखुमाईच्या मूर्ती असं घेऊन चालणाऱ्या अनेक वारकरी महिला दिसल्या. एक पुरुष वारकरी हातामध्ये भलामोठा पाण्याने भरलेला हंडा घेऊन चालताना दिसला, तर एक जण स्वतःच्या ऐंशी-नव्वदीच्या वयातल्या आईला पाठीवर बसवून घेऊन वारी पूर्ण करत होता. वारकऱ्यांच्या आजूबाजूला असण्यामुळे आपणही भक्तीरसामध्ये चिंब न्हाऊन निघतो. एक वेगळीच ऊर्जा मिळवतो. अशा वेळेला समजतं की वर्षानुवर्ष वारी करणारे वारकरी कोणत्या आनंदाच्या शोधात वारीमध्ये येत असतात.

या वेगवेगळ्या
अभंगांचा आनंद घेत
असताना आमचा
सहा जणींचा ग्रुप कुठे
फुटला ते कळलंच
नाही. थोड्या वेळाने
लक्षात आलं त्या

वेळेला मी एकटीच चालत होते. मागेपुढे बघितलं तर सगळे अनोळखी वारकरी! मैत्रीणी कुठेच दिसत नव्हत्या. काय करावं कळेना. शेवटी घाट संपत असताना एका वळणावरती थोडी कडेला जाऊन उभी राहिले. म्हटलं जरा वेळ वाट बघू. आणि थोड्यावेळाने एक सलवार-कमीज दिसला. मैत्रीणच होती. मग आम्ही दोघी जणी मिळून बाकीच्यांना शोधायला लागलो. माझी मैत्रीण खात्रीपूर्वक सांगत होती की आपण पुढे आलोय, त्या बाकीच्या चौघीजणी मागून येत असतील. तरी आम्ही थोडं चालत, थोडं थांबत, सगळीकडे त्यांना शोधत होतो. शेवटी एके ठिकाणी रस्त्याच्या कडेला एक रिकामी रिक्शा उभी होती, तिच्यात जाऊन बसलो. मैत्रीणींना फोन लावायचा प्रयत्न केला. पण रेंजचा खूपच प्रॉब्लेम होता, फोन काही लागेना. शेवटी म्हटलं ठीक आहे आपण दोघी तरी आहोत. आणि आम्ही सासवडच्या दिशेने चालायला लागलो. आरामात चालत होतो, कारण आम्हाला खात्री होती की त्या चौघी जणी मागे आहेत. मग मध्ये कुठे

टपरीवर चहा पी, एकदा उसाचा रस पी, असं करत करत सासवडला पोचलो. तर या चौघीजणी आमच्या आधीच तिथे जाऊन पोहोचलेल्या होत्या.

तिथे गाडी ड्रायव्हर तयार होतेच. दीड तासात घरीही पोचलो. रात्री परत एकमेकींना फोन करून कशी आहेस, पाय दुखतात का वगैरे चौकशी करून झाली आणि एखादी लढाई मारल्याच्या आवेशात आनंदाने झोपायला गेले. मात्र गादीवर पडल्यावर, डोळ्यासमोर मागे सोडून आलेली वारी दिसायला लागली. पाऊसपाण्यात, दिवसेंदिवस उन्हातान्हात फिरत, एखाद्या धर्मशाळेत, तेही न मिळाल्यास रस्त्याच्या कडेला मातीत झोपलेली वारकरी मंडळी डोळ्यासमोर आली आणि स्वतःचा कोतेपणा खुपायला लागला.

उमा आणि तिचा रोटरॅक्ट क्लब

उमाने रोटरॅक्ट क्लब जॉईन केला आणि आमच्या घरात चैतन्याची, उत्साहाची एक नवीच झुळूक वहायला लागली. त्यांच्या त्या मिटिंग्ज, त्याच्यातली धमाल, पोरांच्या नकला, त्यांच्या सगळ्या गमतीजमती ऐकता ऐकता फार मजा यायला लागली. मग सुरू झाले एकेक प्रोजेक्ट्स, त्याच्या तयारीची लगबग.

रोटरॅक्ट क्लब हा रोटरी इंटरनॅशनलचा लहान वयोगटातल्या लोकांच्यासाठीचा क्लब असतो. याची वयोमर्यादा 18 ते 30 वर्षे आहे. या क्लबचा मुख्य उद्देश तरुण मुलांच्या मधले नेतृत्वगुण विकसित करणे हा आहे. तरुणांमध्ये असलेल्या इतर कलागुणांना वाव देणे, त्याला प्रोत्साहन देणे, आणि त्यांचा सर्वांगीण विकास उत्तम होईल यासाठी त्यांना वेगवेगळ्या संधी मिळवून देणे हा आहे. असाच आमच्या क्लबचा रोटरॅक्ट क्लब होता आणि उमाने कॉलेजमध्ये असताना तो क्लब जॉईन केला होता. त्यानंतर ती अमेरिकेला शिकायला जायच्या आधीपर्यंत दोन वर्षे रोटरी क्लब मध्ये होती. त्याचा तिच्या एकूण व्यक्तिमत्त्वावरती खूप चांगला प्रभाव पडला असं आम्हाला वाटतं.

या क्लबमध्ये मुले समाजोपयोगी असे निरनिराळे प्रोजेक्ट्स करत असतात. त्यानिमित्ताने त्यांना समाजामध्ये वावरण्याची, वेगवेगळ्या लोकांना भेटण्याची, अगदी मोठ्या मोठ्या कंपन्यांमध्ये जाऊन मॅनेजर लोकांशी बोलण्याची, त्यांना fund raising साठी म्हणा, तुमच्या कुठल्या प्रोजेक्टसाठी donation साठी म्हणा, मदत मागण्याची, बोलण्याची, स्वतः चं म्हणणं मांडायची सवय होते. एकूणच व्यक्तिमत्त्वामध्ये एक निर्भयता येते, आत्मविश्वास येतो.

शिवाय बोनस म्हणजे सर्व प्रकारच्या मुलामुलींशी चांगली मैत्री होते.

यांच्या क्लब ने पहिला प्रोजेक्ट म्हणून ब्लड डोनेशन कॅंप घेतला

होता. तिथे बऱ्याच बाटल्या रक्त गोळा झालं आणि ते ब्लडबँकेला दिलं होतं.

गणपतीच्या आधी हे लोक गणपती मूर्तीचा स्टॉल उभा करायचे. कोकणामधून शाडूच्या मूर्ती आणून, ऑर्डर घेऊन, त्याप्रमाणे त्या मूर्तीची वितरण करणे हे काम. एक तर त्या शाडूच्या मूर्तीची देखभाल खूप महत्त्वाची असते. कारण देवाची मूर्ती म्हटल्यानंतर ती अभंग व

व्यवस्थित राहणं हे फार महत्त्वाचं असतं. गणपती स्थापनेच्या दिवसापर्यंत स्टॉल चालू असायचा.

मग नंतर गौरी विसर्जन, गणपती विसर्जन अशा मोठ्या मोठ्या विसर्जनाच्या दिवशी ही मुलं विसर्जनाच्या ठिकाणी जाऊन लोकांना आवाहन करायची की 'निर्माल्य तुम्ही नदी मध्ये टाकू नका. नदीचे पाणी दूषित होते, पर्यावरणाची हानी होते. फक्त मूर्ती नगरपालिकेच्या बांधलेल्या हौदामध्ये विसर्जन करा आणि निर्माल्य आम्हाला द्या. ते एकत्र गोळा करून त्याचं खत बनवण्यासाठी वापर होईल.' हा त्यांचा खूप मोठा प्रोजेक्ट असायचा. तिथे समाजाच्या सर्व स्तरातील लोक यायचे. काही समंजस लोकांना यांचं म्हणणं पटायचं आणि ते निर्माल्य यांच्या हातात द्यायचे. पण काही लोकं त्यांच्यावर खूपच चिडायची, की 'आमची भावना आहे, आम्ही बाप्पाची एवढी साग्रसंगीत पूजा केली आहे म्हणून मूर्ती आणि वरती प्रेमाने वाहिलेलं निर्माल्य आम्हाला नदीमध्येच सोडायचं आहे.' अशा लोकांशी न घाबरता, वाद न वाढवता, आपलं म्हणणं मांडत राहायचं. हे एक कौशल्य या निमित्ताने शिकता आलं, एकेक वेगवेगळे अनुभव येत गेले.

तसेच एकदा ते पुण्याजवळच्या एका अंध स्त्रियांसाठी असलेल्या वृद्धाश्रमामध्ये गेले होते. तिथे त्यांनी नाट्य वाचनाचा कार्यक्रम केला होता. त्यादिवशी सुट्टीचा दिवस होता, त्यामुळे त्या वृद्धाश्रमामधली बरीच मदतनीस मंडळी सुट्टीवरती होती. अशा वेळेला

एका महिलेची अचानक हृदयक्रिया बंद पडली आणि त्या खाली पडल्या. त्याबरोबर या मुलांनी स्वतः होऊन त्यांना जवळच्या हॉस्पिटलमध्ये नेलं. मात्र तिथे त्यांना डॉक्टरांनी मृत घोषित केलं आणि परत घेऊन जायला सांगितलं. मग मुलं त्यांना परत वृद्धाश्रमामध्ये घेऊन आली. थोडावेळ त्यांच्याबरोबर थांबली. त्यांनी आश्रमामधल्या इतर स्त्रियांना बसलेला धक्का पाहिला, त्यांची हतबलता पाहिली. मुलांनी इतक्या लहान वयात बघितलं, की मृत्यू म्हणजे काय, त्याचं अनपेक्षितपणे येणं, कसं सगळ्यांना helpless करतं! या आजी त्यांच्या कुटुंबापासून इतक्या दूर आहेत, अचानक त्या या जगातून निघून गेल्या आणि त्यांच्या घरच्या लोकांना या परिस्थितीची काही कल्पना सुद्धा नाही! या सगळ्या विदारक परिस्थितीचा त्या मुलांनी त्या लहान वयामध्ये घेतलेला अनुभव, त्यांना एकदम mature करून गेला.

त्यांचा दुसरा एक प्रोजेक्ट म्हणजे ही मुलं धायरीमध्ये एका अनाथाश्रमामध्ये दर महिन्यात एका रविवारी जायची. तिथे ७ ते १२ वर्षापर्यंतची तीस-पस्तीस मुलं होती. त्या मुलांशी खेळायचं, त्यांना गाणी शिकवायची, गप्पा मारायच्या असा साधारण कार्यक्रम असायचा. मग एकदा यांनी fund raising करून, donations मिळवून, दोन कम्प्युटर्स मिळवले आणि ते या आश्रमाला दान दिले होते. मग त्यानंतर मुलांना ते कम्प्युटर शिकवायला यांच्यामधले दोघे तिघे जण नियमितपणे जात होते.

डिसेंबर महिन्यामध्ये शाळकरी मुलं परीक्षांच्या अभ्यासामधून थोडी रिकामी असतात म्हणून यांच्या क्लबने या मुलांच्यासाठी एक डॉईंग कॉम्पिटिशन ठेवली होती. कॉम्पिटिशनची तयारी सुरू झाली, शाळांची यादी करून झाली. कोणी कुठल्या शाळेमध्ये जायचं याचा plan बनला. त्याप्रमाणे रोटॅक्टर्स एकेका शाळेमध्ये जाऊन तिथल्या प्रिन्सिपॉलना / वार्ड्स प्रिन्सिपॉलना भेटायला लागले. कॉम्पिटिशनची माहिती देऊन, शाळेमधल्या मुलांमधून participants मिळवायला लागले. एखाद्या शाळेत दहा - वीस करत करत उमाला लॉटरी लागली. तिला स्वतःच्या शाळेतून 360 विद्यार्थ्यांची यादी - पैसे मिळाले. आणि पुढच्याच आठवड्यात येऊन सांगायला लागली, "अगं, आज सौरभ आणि विक्रम एकदम फॉर्ममध्ये होते. Participants च्या entry fee चे दहा दहाच्या नोटांचे गड्डेच्या गड्डे घेऊन आले होते."

करत करत कॉम्पिटिशनची 14 तारीख जवळ यायला लागली. रोटॅक्टर्स पूर्ण कामांमध्ये डुबलेले होते. संभाजी पार्कची जागा मिळवणे, sponsorships मिळवणे, बाकीच्या फॉर्मॅलिटीज् - जसं की पोलिसांची परवानगी घेणे, म्युनिसिपालिटी बरोबर वेळ ठरवून घेणे, participants ना द्यायची certificates बनवून घेणे, ती तपासून वर्गवारीप्रमाणे लावणे, वगैरे वगैरे. आधीचा आठवडा तर त्यांच्या मीटिंग्ज् जवळजवळ दररोज होत होत्या.

आदल्या दिवशी 13 तारखेला घरी आल्यापासून उमा सतत फोनवरती होती. सहज मी चौकशी केली. म्हटलं, "शेवटी किती participants झाले ग?" उत्तर आलं, " पंधराशे". मी उडालेच, "काय!" यावर उत्तरादाखल एक tension-filled smile मिळालं. मलाही संख्या ऐकून हबकायला झालं. म्हटलं 'एवढी मुलं दोन तास कशी सांभाळणार!' आणि त्यात नेहमीप्रमाणे अशावेळेला सुटतो तसा नवरा सुटला, "एवढी मुलं! संभाजी पार्कमध्ये बसायला तेवढ्यांना जागा पुरेल का? तुम्ही सेक्युरिटीची काय व्यवस्था केलीय? पोलिसांना बोलावले आहे का? ही केवढी जबाबदारी आहे कल्पना आहे का?" वगैरे वगैरे. मी भावनाला फोन लावला. ती बरीच शांत दिसली. म्हणे, "अगं आत्ता सोळाशे मुलं आहेत. ऐनवेळेला रजिस्ट्रेशन करून येणारे वेगळेच असतात. पण आपणही सर्व मदतीला आहोत. आपल्या ग्रुपमधल्यानाही सांगितले आहे. तेव्हा सर्व सुरळीत होईल."

स्पर्धेसाठी धायरी अनाथाश्रम आणि गांधीभवनच्या शाळेतील मुला मुलींची ने आण करण्यासाठी नवऱ्याने मिनीबस sponsor केली होती. 14 तारखेला सकाळी त्या बसने मी आणि पियुष त्या मुलांना घेऊन संभाजी पार्कला पोहोचलो. सकाळी साडे आठची वेळ होती. थंड हवेत सकाळच्या उन्हाने ऊब येत होती. गेटमधून आत येताना पाहिलं, तर दोन्ही बाजूंच्या हिरवळीवर मुलं जमली होती. इतकं छान दृश्य दिसत होतं! खाली दवाने ओलसर झालेलं हिरवंगार गवत, त्यावर पिवळसर ऊन आणि रंगीबेरंगी कपड्यातली खूप सारी मुलं!

नेहमी प्रमाणे ओळीत बसण्याची शिस्त नव्हती त्यामुळे आणि बागेतच असल्यामुळे मुलं आपापले ग्रुप करून गोलाकारात इथे तिथे कुठेही रिलॅक्स बसली होती. सर्वांच्या चेहऱ्यावर टवटवी आणि आनंद दिसत होता.

आणि आपले रोटॅक्टर्स? ते एकदम कूल होते. दोन टेबलांवर रजिस्ट्रेशन चाललं होतं. बऱ्याच रोटॅक्टर्सच्या मित्र-मैत्रिणी आणि आमच्या रोटरी क्लबचे सभासद मदत करण्यासाठी आले होते. सगळे volunteers या मुलांना, पालकांना कुठे जायचं, बसायचं याचं मार्गदर्शन करत होते. रोटॅक्टर्स ठरल्याप्रमाणे आपापल्या ग्रुपच्या मुलांच्या बसण्याची, त्यांना कागद वगैरे देण्याची, व्यवस्था करण्यात गुंतले होते. उमा पालकांना सतत माईकवरून सूचना देत होती, "काळजी करू नका, आम्ही मुलांना lawn बाहेर कुठेही सोडणार नाही.त्यांना काहीही मदत लागली तर आम्ही सर्व आहोत.पालकांनी त्यांच्यासाठी व्यवस्था केलेल्या ठिकाणी थांबावे, इथे गर्दी करू नये." अशा शब्दात आश्वासन करत होती. आणि पालकही हेतुपुरस्सर तिच्या सूचनांकडे कानाडोळा करत आपल्या मुलांकडे बघत थांबत होते.

खरोखरच रोटॅक्टर्स मुलांची खूप काळजी घेत होते. अगदी स्पर्धा चालू असतानाही छोट्या मुलांना बाथरूमला नेणे वगैरे स्वतः करत होते. प्रेसिडेंट सौरभ तर cool like a cucumber! हातात वॉकी टॉकी होती. (त्या वेळेला मोबाईल एवढे आलेले नव्हते). लॉनवर

मुलांमध्ये फिरत होता आणि सगळीकडे लक्ष ठेवून होता. शेवटपर्यंत बऱ्याच volunteer काका-काकूनी त्याला सूचना देऊन देऊन बेजार केलं होतं. पण हा शांत राहून, " हो करणार आहे, करतो आहे" सांगत होता.

स्पर्धा नऊ वाजता सुरू झाली पण मुलं दहा वाजल्यानंतरही येत राहिली. मुलांना सोडल्यावर पालकांची पावलं तिथंच रेंगाळत होती. बहुतेक आमच्यासारखच त्यांनाही ते मनोहर दृश्य खिळवून ठेवत होतं. उमाने सतत सूचना दिल्यावर नाईलाजाने ते त्यांना नेमून दिलेल्या जागी जात होते. पावणे दहाच्या सुमाराला प्रेसिडेंट ने सर्व रोटॅक्टर्सना एकत्र बोलवून परत उजळणी करवली की मुलांना सोडताना काय आणि कशी पद्धत वापरायची, काळजी घ्यायची. आम्हाला पाहताना एवढं कौतुक वाटत होतं, 'अरे काय प्लॅनिंग आहे!' त्या सगळ्या मुलांना माहिती होतं की कोणाची काय ड्युटी आहे.

साडेदहा वाजता कॉम्पिटिशन संपली. प्रत्येक मुलाला घरी जाताना सर्टिफिकेट आणि पार्ले जी चा छोटा पुडा देण्यात आले. पाचवी ते आठवी ची मुलं मोठी असल्याने त्यांना त्यांच्या पालकांना पाहून सोडणं सुरळीतपणे आणि पटकन संपलं. पहिली ते चौथीच्या लहान मुलांना नेण्यासाठी आलेले पालक बऱ्याच संख्येत होते. त्यांना वीस तीस च्या ग्रुपने लॉनवर सोडणे, मुलांबरोबर त्यांनी बाहेर पडणे, याला जरा वेळ लागला. याहीवेळी रोटॅक्टर्सनी चांगली शिस्त

दाखवली. उमाही माईकवरून सतत पालकांना, मुलांना नेहमीच्या आवाजात सूचना करत होती. आजूबाजूला एवढा आवाज, गडबड चालू असून सुद्धा तिने स्वतःला कुठेही एक्साईट होऊन दिलं नाही, कुठेही तिचा आवाज चढला नाही, किंवा आवाजात कुठे anxiety नव्हती. फक्त एक वाटलं, की पालकांनी थोडी शिस्त दाखवायला हवी होती. गर्दी न करता, रांगेत उभे राहून जर त्या मुलांना आणायला गेले

असते, तर आणखीन वेळ वाचला असता.

सर्व मुलं घरी गेल्यावर रोटॅक्टर्सनी चित्रांचे वर्गीकरण करून, ती परीक्षकांचा पर्यंत पोहोचण्याची आपली जबाबदारी पार पाडली. संभाजी पार्क सोडण्याआधी lawn स्वच्छ आहे ना हे पाहिले. क्लबने लावलेल्या पाट्या, बॅनर काढून घेतले. कार्यक्रम संपल्यानंतर पार्क आधी सारखच स्वच्छ नीटनेटकं केलं.

अजूनही त्यांची नंतरची कामं चालू आहेत. जसं की participants च्या शाळेला रिझल्ट द्यायचे. त्यांना, स्पॉन्सरर्स, परीक्षक यांना भेटून 'थॅन्क्यू लेटर्स' द्यायची वगैरे वगैरे.

आपले रोटॅक्टर्स, आपण त्यांना लहानपणापासूनच पाहतो म्हणून आपल्याला ती अजून लहान वाटतात. पण एवढ्या प्रचंड प्रमाणावरचा कार्यक्रम त्यांनी ज्या शिस्तीने, प्लानिंगने आणि हिमतीने यशस्वी करून दाखवला, ते पाहून सर्वांचा फार म्हणजे फार अभिमान वाटला! महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे हा आपल्या डिस्ट्रिक्ट 3131 चा यावर्षीचा सर्वात मोठा कार्यक्रम झाला. असेच कार्यक्रम ही मुलं करत राहोत आणि असं हे कौतुक आपण पहात रहावे.

अमेरिकेतला असाही एक अनुभव

येणार येणार म्हणता म्हणता Hurricane Harvey, Texas च्या किनाऱ्यापासून दोन दिवसांवर येऊन ठेपले. त्याची तीव्रता वाढत वाढत ते Category 4 चे झाले. म्हणजे ताशी 130 ते 150 मैल वेगाने वारे, मुसळधार पाऊस आणि त्यामुळे होणारी अतोनात हानी असे वादळाचे रौद्र रूप असणार होते. सर्वजण सतत TV, mobile वर weather updates घेत होते. तासागणिक होणाऱ्या संभाव्य धोक्यांची यादी वाढतच चालली होती.

आम्ही आमच्या मुलीकडे Houston ला आलो असतांना या वादळाशी गाठ पडली. मुलगी म्हणाली की hurricane आपल्यापासून ५० मैल दूर समुद्रकिनाऱ्याला धडकणार आहे. आपण Houston मध्ये असल्याने आपल्याकडे फक्त storm warning आहे. Hurricane चा प्रत्यक्ष तडाखा आपल्याला बसणार नाही, पण वादळी पाऊस आणि त्यामुळे येणारा पूर / flooding याचीच काळजी आहे.

बरं, मुलीच्या घरी गॅसशेगडीपासून सर्व वीजेवर चालणारे! वादळाने वीजपुरवठा, पाणीपुरवठा बंद झाले तर काय! मग ठरवलं

आपल्याला जमेल तशी तयारी तर करून ठेवावी, पुढे काय होईल ते होईल!

वादळ शुक्रवारी 25 ऑगस्टला किनारपट्टीवर आपटणार होते. गुरुवारी दुकानात जाऊन घरी सर्व सामान भरावे असे ठरवले. नेमका त्याच दिवशी मुलीचा गाण्याचा कार्यक्रम होता. तो आटोपून एका मोठ्या supermarket मध्ये गेलो तर काय! दुकान कधी नव्हे ते माणसांनी फुलून गेले होते. त्याउलट भाज्या - फळे असलेले racks रिकामे पडले होते. या संपन्न अमेरिकेत असे रिकामे racks बघायची डोळ्यांना कधी सवयच नव्हती! एरवी म्हणजे एक फुलकोबी घ्यायला जावं तर पांढरा, पिवळसर, जांभळा अशा अनेक प्रकारच्या फुलकोबीच्या राशी पडलेल्या असतात. आणि आज ही स्थिती! याउलट payment counter वर ही लांबलचक रांग!

मुलगी आधी drinking water section मध्ये गेली, तर पाणी संपलेले! अरे बापरे! पाणी तर सर्वात महत्वाचे. खरं म्हणजे मी नेटवर वाचले होते की अमेरिकेत storm warning आल्यावर सर्वप्रथम लोक पाण्याचा भरपूर साठा करून ठेवतात. आपले चुकलेच. पण आता काय?

तेवढ्यात तिच्या मैत्रीणीने फोन करून विचारले की दुसऱ्या एका दुकानात पाणी मिळते आहे, तुमच्यासाठी घ्यायचे का? अशा प्रकारे

पाण्याचा प्रश्न (?) मिटला! मग असलेल्या stock मधून त्यातल्या त्यात बऱ्या भाज्या, फळे घेतली. Ready soup cans, boiled beans tins घेतले. जरूर पडली तर असावे म्हणून थोडे frozen food घेऊन ठेवले. नवऱ्याने चान्स मारून त्याला आवडतात अश्या गोडमिठ्ट बिस्किटांचे अनेक पुडे घेतले. म्हणे पोळ्यांऐवजी बिस्कटे खाता येतील!

घरी आल्यावर भाज्या नुसत्या तेलावर परतून केल्या, म्हणजे फ्रीजशिवायही दोन दिवस टिकतील. वीज जाऊन cooking range बंद पडली तर उपयोगी यावेत म्हणून दह्यादुधात कणिक भिजवून पराठे करून ठेवले. घरी खाखरा, भेळ अशा गोष्टी होत्या.

घरी सतत TV चालू होता. त्यावर लोकांना सारख्या सूचना मिळत होत्या की वादळ कुठपर्यंत आलंय, काय तयारी करून ठेवावी वगैरे. त्याप्रमाणे नवऱ्याने पासपोर्ट्स, इतर महत्त्वाचे पेपर्स, थोडे कपडे, औषधे अशा सारख्या सामानाची बॅग भरायला घेतली.

शुक्रवारी वादळ ज्या ठिकाणी धडकणार होतं त्या आणि आजूबाजूच्या ठिकाणांचं evacuation सुरू झालं. Concerned authorities आधी voluntary evacuation notice देतात. पुराचा धोका वाढला तर compulsory evacuation करायला सांगतात. या नोटिसमध्ये असेही लिहितात की जर घर सोडणार नसाल तर स्वतःच्या हातावर आपलं नाव, social security number वगैरे माहिती

permanent marker ने लिहून ठेवा! अशावेळी लोकांनी आपलं महत्त्वाचं सामान घेऊन घर सोडायचं. त्यांच्यासाठी सुरक्षित ठिकाणी रहाण्याची, जेवणाखाणाची सोय केलेली असते. ज्यांना जरूर आहे असेच लोक या camps मध्ये जातात. ज्यांना स्वतःला, त्यांच्या area ला धोका नसेल असे लोक या camps मध्ये volunteer म्हणून काम करतात. आमच्याही घरी Galveston हून पाहुणे आले. त्यांना compulsory evacuation सांगितले होते.

वादळ ठरल्यावेळी, ठरल्या जागी, ठरल्या वेगाने येऊन थडकले. TV वर बातम्या बघवत नव्हत्या. घरं, गाड्या उध्वस्त होत होत्या, झाडं उन्मळून पडत होती. आमच्या घरी आलेल्या पाहुण्यांच्या घराला पाण्याचा वेढा पडला होता.

आमच्या इथे मुसळधार पाऊस, विजांचं थैमान चालू होतं. मधेमधे TV बंद करून एकमेकांशी बोलण्यात वेळ घालवत होतो. पण मनात एक धास्ती भरून राहिली होती. मुलीच्या housing complex च्या आजुबाजूच्या रस्त्यांवर पाणी भरल्याच्या बातम्या येत होत्या. त्यामुळे घराच्या निदान तळमजल्यावर तरी कधीही पाणी येईल अशी भिती वाटत होती. Mobile आणि TV वर सारख्या flood warnings येत होत्या आणि काळजी वाढवत होत्या. TV वर बातमी ऐकली कि आतापर्यंत तीस इंच पाऊस झालाय व अजून २० इंच पडणार आहे!

एका बिचाऱ्या rescue squad च्या माणसाचा पाण्यात बुडून मृत्यू झाला! मन सुन्न झाले.

असेच दोन दिवस काढले. देवाच्या दयेने घरात पाणी शिरले नाही किंवा वीज/पाणीपुरवठाही बंद पडला नाही. मुलीच्या मित्रमैत्रिणींपैकी कोणी कोणी कुठे कुठे अडकले होते, पण सर्व सुखरूप होते. सोमवारी सकाळी पावसाचा जोर कमी झाला. वादळ हळूहळू विरत गेलं.

मात्र शहरात पाण्याने हाहाकार माजवला होता. इथे शहराच्या मधून जाणारे कालवे आहेत. आम्ही दोन दिवसांपूर्वीच एका कालव्याच्या कडेच्या बागेत फिरायला गेलो होतो. आता तिथे २५ - ३० फूट पाणी भरले होते. इथले काहीकाही highways सखल भागात आहेत. तेही बरेचसे पाण्याखाली होते. नंतर १५ दिवसांनी त्या highway वरून जातानाही दडपण येत होतं की त्यावेळी या वरच्या सिमनलपर्यंत पाणी होतं. म्हणजे आता आपण चाललोय त्या रस्त्यावर 15 - 20 फूट पाणी होतं! बापरे!

पण या निमित्ताने या देशातलं disaster management कळलं. एकतर आधीपासून सर्व स्पष्ट सूचना - वादळ कधी, कुठे, केव्हा असेल, काय काळजी घ्यायची असे सर्व! पाण्यामुळे रस्तेच बंद होते पण तरीही बोटी, helicopter च्या मदतीने अडकलेल्यांची सुटका करत होते. दोन दिवसांनी पहिले तर नेहमीच्या जाण्यायेण्याच्या रस्त्यावर अनेक गाड्या

सोडून दिलेल्या अवस्थेत होत्या. म्हणजे इतकं पाणी भरलं की लोकांनी 911 (emergency number) वर मदत मागून स्वतःची सुटका करून घेतली असणार!

शिवाय इतक्या मोठ्या प्रमाणावर लोकं आपली घरं सोडून गेले होते, त्या घरांच्या सुरक्षेसाठी रात्रीचा कर्फ्यू लावला होता. आता जवळ जवळ महिन्याभराने गोष्टी सुरळीत चालू होत आहेत. अजूनही volunteers लोकांच्या घरी जाऊन त्यांची घरं स्वच्छ करायला, खराब झालेल्या वस्तू काढून टाकायला, घर होईल तेवढं पूर्वपदाला आणायला मदत करताहेत. पण एकूणच इथली घरं लाकडी असल्याने पाण्याने भिंतींचे, जमिनीचे फार नुकसान झाले आहे. रस्त्यावरून

जाताना सडलेल्या, टाकून दिलेल्या सामानाचे - गाद्या, पलंग, सोफा, कपाटं वगैरे फर्निचरचे ढीग फुटपाथवर पडून राहिलेले दिसताहेत.

अनेक कंपन्यांनी लोकांना work from home till further notice ची सवलत दिली आहे. कारण अनेक इमारतींचे parking lots, electrical connections खराब झाले आहेत. आणि इथला कारभार तर सर्व विजेवर चालणारा! आणि देश माणसाच्या जीवाची पर्वा करणारा!

यादरम्यान माझ्या भारतातल्या Whatsapp groups वर चित्रविचित्र फोटो येत होते. हायवेच्या पाण्यात शार्क आलाय, तर कुठे घराबाहेर मगर आलीय वगैरे! त्याउलट इथे TV वर मुख्यत्वे वादळाची भीषणता, लोकांची सुटका अशी दृश्य दिसत होती. त्यातलं एक दृश्य तर फार गोड होतं - एक माणूस आणि त्याचा मुलगा कंबरभर पाण्यातून घराबाहेर पडताहेत आणि एक मोठ्या टबमध्ये बसवून सुटका करताहेत - आपल्या दोन कुत्र्यांची! कायम लक्षात राहिल ते!

- सप्टेंबर २०१७

झाकली माणकं

नवरा रिटायर झाला आणि थोड्याच महिन्यांमध्ये मुलगी शिकायला अमेरिकेला गेली. त्यामुळे नवऱ्याला रिकामा वेळ आणि empty nest syndrome चा दुहेरी फटका बसला आणि तो एकदम दुःखीच झाला! त्यावर माझ्या सासऱ्यांनी त्याला 'सेवावर्धिनी' नावाच्या एनजीओमध्ये volunteer म्हणून काम करण्याची कल्पना सांगितली. तेव्हा आम्हाला अजिबात कल्पना आली नाही की मन रमवण्यासाठी उचललेलं हे पाऊल आम्हाला समाजसेवकांच्या कार्याचं, कष्टाचं दर्शन घडवणार आहे. एकेकजण कसं निरलसपणे लोकांसाठी काम करतात, त्याची कल्पना येणार आहे.

सेवावर्धिनी एनजीओ बाकीच्या लहान-सहान एनजीओजना त्यांच्या कार्यप्रणाली मध्ये मदत करते. बऱ्याच वेळा समाजाभिमुख असलेले लोक समाजोपयोगी कामं सुरू करतात, एनजीओ काढतात, खूप चांगलं काम करतात. पण त्यांना एनजीओने ठेवायचे डॉक्युमेंट्स, अकाउंट वगैरे याच्याबद्दल नीटशी कल्पना असत नाही. अशा एनजीओना सेवावर्धिनी सर्व प्रकारची मदत करते.

इथलं कौटुंबिक वातावरण, साधे-सरळ मदतशील लोक, यामुळे नवरा बघता बघता सेवावर्धिनी मध्ये मिसळून गेला आणि परत

पहिल्यासारखा खूष दिसायला लागला. सुरुवातीला तो असतील ती, जमतील ती, मदत ऑफिसमध्ये करत होता. पण हळूहळू त्याला त्याचं क्षेत्र सापडलं.

आपलं सरकार शेतकरी आणि तत्सम पशुपालक वगैरे लोकांसाठी वेगवेगळ्या योजना राबवतं. पण या योजनांची पूर्ण माहिती, त्यासाठी कुठे, कसे अर्ज करावे, काय

कागदपत्र सादर करायचे वगैरे हे त्या लाभार्थींना नीट माहित असत नाही. उदा. कमी व्याज दराचे सरकारी कर्ज कसे मिळते? त्यामुळे या योजनांचा लाभ त्यांना हवा तसा मिळत नाही. हे लक्षात आल्यावर नवऱ्याने या शेतकरी बांधवांना मदत करण्याचं काम सुरू केलं. एकीकडे नाबार्ड सारख्या संस्थेमध्ये जाऊन योजनांची माहिती मिळवणे आणि ती ज्या वर्गाला उपयोगी ठरेल, अशा वर्गाला ती सांगणे. त्यांना त्याचे महत्त्व पटवून देणे आणि त्यांना याच्यासाठी अर्ज करायला मदत करणे, अशा प्रकारचे काम तो करू लागला. कारण हे

अर्ज करताना खूपच महत्वाची पण किचकट वाटणारी माहिती भरून द्यायची असते. ते अल्पशिक्षित किंवा अशिक्षित शेतकऱ्यांना जमत नाही. एकदा हे काम सुरू झाल्यावर त्याला लोकांना मदत करायची जणू झिंगच (?)चढली.

सेवावर्धिनी चे लोक वेगवेगळ्या छोट्या छोट्या गावांमध्ये जाऊन सर्व्हे करत. या गावाला कोणत्या क्षेत्रातल्या मदतीची आवश्यकता आहे, त्यांच्याकडे पाणी पुरवठा कसा आहे, एकूणच लोकांना आरोग्यासाठी काही करण्याची जरूरी आहे का? यासारख्या गरजा अशा सर्वेक्षणातून कळत. यासाठी हे लोक दोन-तीन दिवस तिथे जाऊन रहात. एखाद्या भागातल्या लहान लहान गावांमध्ये फिरत. गावामध्ये गव्हर्मेंट रेस्ट हाऊस असलं तर ठीकच, नाहीतर एखाद्याच्या शेतकऱ्याच्या ओटीवर झोपावं वगैरे. हे सगळं नवीनच असल्यामुळे, आणि आपलं ग्रामीण जीवन इतकं जवळून बघता बघता, बाकीच्या तरुण मंडळींमध्ये राहून याचंही मन रमायला लागलं.

नवऱ्याचं इथे काम सुरू झालं आणि आमच्या लक्षात आलं, की आपल्याला कल्पनाही नसते इतके लोक लहानसहान गावांमधून अतिशय महत्वाची, ग्रासरूट लेव्हलची कामं लोकांसाठी करत असतात. अशा एकेक एनजीओज बघितल्या, अशा लोकांना भेटलो आणि आम्हाला खरोखरीच एक वेगळं विश्व नजरेसमोर आलं.

सावंतवाडीजवळ झारप नावाच्या छोट्याशा गावामध्ये एक 'भगीरथ ग्रामविकास प्रतिष्ठान' म्हणून एनजीओआहे. डॉक्टर प्रसाद देवधर यांनी ती सुरू केली आहे. यांचं मुख्यत्वे काम बायोगॅस प्लांट बांधण्याचं आहे. गावामध्ये चुलीवरती स्वयंपाक करून स्त्रियांचा वेळही खूप जातो आणि त्या धुराचा त्यांना तब्येतीलाही त्रास होतो. हे लक्षात घेऊन डॉक्टर देवधरांनी बायोगॅसची संकल्पना सगळ्यांसमोर

मांडली. लोकांना पटावं म्हणून त्यांनी एक बायोगॅस प्लांट स्वतःच्या घरी बांधला आणि त्यांच्या घरी तो नियमित वापरू लागले.

लोकांच्या लक्षात आलं की डॉक्टर वापरतात म्हणजे ही नक्कीच काही अस्वच्छ गोष्ट नाहीये. डॉक्टरांनी गावातल्या लोकांना हे प्लांट्स बांधण्याचं प्रशिक्षण दिलं. त्यामुळे आता आजूबाजूच्या गावातून जेव्हा बायोगॅस बांधायचे असतात, त्या वेळेला गावातलीच प्रशिक्षित झालेले लोक ते काम करतात. बायोगॅसमुळे महिलांची स्वयंपाकघरातली कामं लवकर आटोपतात. एकीकडे त्यांना जास्तीचा वेळ मिळतो, तर दुसरीकडे त्यांच्या घरांमधली जळणाचं लाकूड साठवण्याची जागा मोकळी होते. अशावेळी त्यांना शेळीपालन, कुक्कुटपालन अशासारख्या पूरक व्यवसायाला प्रोत्साहन देऊन

त्यांच्याही हातात चार पैसे खेळतील अशी व्यवस्था डॉक्टर देवधर करतात.

आता त्यांनी त्यांच्या एनजीओच्या ठिकाणी काही खोल्या बांधून ऍग्रो टुरिझम सुरू केला आहे. अतिशय स्वच्छ, नीटनेटक्या अशा खोल्या बांधलेल्या आहेत. येणाऱ्या पाहुण्यांच्या मर्जीप्रमाणे ते ऍग्रो टुरिझम प्लान करून देतात. जसं की कोणाला कोकणातली आजूबाजूची देवळं बघायची असतील किंवा कोणाला समुद्रकिनारे बघायचे असतील किंवा कोणाला गावांमध्ये बारा बलुतेदारांचं काम कसं चालतं, पूर्वी या बारा बलुतेदारांच्या कामावर गावगाडा कसा चालायचा, गावं कशी आत्मनिर्भर होती, हे बघायची कोणाला इच्छा असली तर ते त्याचीही व्यवस्था करतात.

सावंतवाडीमध्ये आणखीन एक एनजीओ आहे - 'डॉक्टर हेडगेवार स्मृती सेवा प्रकल्प' या नावाची! इथे कोकणातली फळं, रानमेवा जसं की जांभूळ, करवंद कोकणचा राजा आंबा तर आहेच,

अशा फळांपासून वेगवेगळे टिकाऊ पदार्थ, जसे की सरबत, जॅम वगैरे बनवले जातात. आम्ही ही एनजीओ बघायला गेलो होतो तेव्हा त्यांनी नवीनच प्रयोग सुरू

केला होता. तो म्हणजे त्यांच्या आजूबाजूच्या जमिनीवरती बेबीकॉर्न ची शेती करायला घेतली होती. त्यांच्या असं लक्षात आलं की कॉर्न तर मिळतातच पण त्याच्याबरोबर झाडाचा उरलेला जो भाग असतो पानं, धांडा(stalk) तो दुभत्या जनावरांना खाऊ घातला तर त्यांच्या दूध उत्पादनामध्ये ही वाढ होते. अशाप्रकारे कोकणातल्या शेतकऱ्यांच्या शेतामध्ये, बांधावर पिकणारी फळे आणि इतर पिके त्यांच्याकडून घ्यायची, त्याचा पक्का माल बनवायचा आणि तो शहरांमध्ये न्यायचा. फळं नाशवंत असल्याने ती वहानाने मोठ्या बाजारात नेणे, विकणे हे कष्ट वाचल्याने ह्याचा या शेतकऱ्याला खूप फायदा होतो. अशा रीतीने गावातल्या सर्व लोकांना आर्थिक फायदा होतो.

मीसुद्धा सेवार्थिनीसाठी घरबसल्या करण्याजोगी कामं करत होते. मुख्य म्हणजे भाषांतराचे काम! हिंदी - मराठी - इंग्लिश भाषांतरं करून देत होते. एकदा मला त्यांनी सांगितलं की वार्षिक अंक निघायचा आहे. त्याच्यामध्ये एनजीओ चालवणाऱ्या दोन महिलांच्या मुलाखती घ्यायच्या आहेत. ते काम मी केलं आणि मला या काम करणाऱ्यांचं काम जवळून बघता आलं.

यापैकी पहिल्या चंद्रिका चौहान. सोलापूरमध्ये 'उद्योगवर्धिनी' नावाची एनजीओ आहे. लग्न झाल्यानंतर संसाराची जबाबदारी निभावतानाच त्यांनी काहीतरी काम सुरू करायचं ठरवलं. त्यांचा

नेहमीच असा विचार होता की मी एकटी नाही तर माझ्यासारख्या आणखीन महिलांनाही याच्यामध्ये काम मिळालं पाहिजे, पैसे मिळाले पाहिजेत, त्या स्वतःच्या पायावर उभ्या राहिल्या पाहिजेत. प्रथम या स्त्रियांनी सोलापूरमधल्या टॉवेल बनवणाऱ्या ठिकाणी काम सुरू केलं. नंतर त्यांच्या असं लक्षात आलं, की सोलापूरच्या जवळ अनेक देवस्थानं आहेत, जसं की अक्कलकोट, तुळजापूर, पंढरपूर. त्यामुळे खूप भाविक लोक सोलापूरला भेटी देत असतात. त्यांच्या प्रवासातल्या खाण्याची सोय म्हणून या महिलांनी भाकरी - भाजी - चटणी असं बनवून रास्त भावामध्ये विकण्यास सुरुवात केली. उद्योगवर्धिनीचं एवढं नाव झालं की एका मोठ्या लग्नाच्या एक लाख पोळ्या करायची ऑर्डर यांना मिळाली.

एवढं करून त्या थांबल्या नाहीत तर त्या या सगळ्यांमध्ये खूप प्रयोगही करत राहिल्या. आता त्यांनी शेंगदाण्याची चटणी असलेली एक कडक भाकरी बनवायला सुरुवात केली आहे. ही भाकरी सहा महिने फ्रिजशिवाय चांगली टिकते. यामुळे इंग्लंड अमेरिकेला जाणाऱ्या लोकांकडून याला खूप मागणी आहे आणि ती निर्यातही होते.

मी दुसऱ्या एकींची मुलाखत घेतली त्या म्हणजे ज्योती पठाणिया. यांची 'चैतन्य महिला मंडळ' नावाची एनजीओ आहे. या पुण्यामधल्या, बाजारू लैंगिक शोषणाला बळी पडलेल्या महिला व

त्यांच्या मुलांसाठी काम करतात. त्यांची 'चैतन्य महिला मंडळ' ही संस्था या मुलांसाठी संध्याकाळी सात ते सकाळी सात वाजेपर्यंत पाळणाघर चालवते. समाजसेवेची कुठलीही पार्श्वभूमी नसताना, केवळ स्वतःच्या हिमतीवर, कल्पनेवर यांनी हे असं आगळं वेगळं समाजकार्य सुरू केलं आहे. ज्योतीजी आपल्या या कमनशिबी भगिनींचे आशीर्वाद, धन्यवाद मिळवत आहेत. परित्यक्ता, निराधार महिलांसाठी ही एनजीओ 'आश्रय' नावाचं आधार केंद्र चालवते. महिलांच्या गरजेनुसार एक दिवस ते तीन वर्षांपर्यंत त्यांना इथे रहाता येतं. त्यांना सर्व प्रकारची मदत मिळते. अल्पावधीत त्यांचे पुनर्वसनही केले जातं. 'चैतन्य महिला मंडळ, ' महिलांनी महिलांसाठी चालवलेले झुणका भाकर केंद्र, कॉम्प्युटर क्लास यासारखे उपक्रम राबवतात.

समाजसेवेची अशी दृष्टी आल्यावर नवऱ्याला ते काम किती करू आणि किती नको असं झालं. त्यामुळे तो आमच्या रोटरी क्लबचा प्रेसिडेंट असताना वर्षभरामध्ये अनेक समाजोपयोगी प्रोजेक्ट केले. त्यातले दोन कोकणातच केले.

रोटरी, शाळेतल्या मुलांच्यासाठी पुस्तकांमधले धडे वर्गात प्रोजेक्टरवरून दाखवण्यासाठी computer, speaker, screen आणि projector असलेला RDEP (Remote Digital Education Project) नावाचा शैक्षणिक संच देते. मुलांना पडद्यावर

बघून अभ्यास संकल्पना स्पष्ट होत जातात. हे देण्यासाठी शाळांनी दहा हजार रुपये उभे करायची गरज असते. बाकीचे पैसे रोटरी खर्च करते. डॉक्टर देवधर यांनी अशा शाळा नवऱ्याला सुचित केल्या की ज्या अगदी गाव खेड्यामध्ये अडनिड्या रस्त्यांवर आहेत. ज्यामुळे त्यांच्या पर्यंत कुठल्या सोयी-सुविधा पोहोचतच नाहीत. या शाळांच्या RDEP सिस्टमसू सुरू झाल्यानंतर आमच्या क्लबमधून नवरा, प्रोजेक्ट डायरेक्टर आणि क्लबचे तिघे असे पाचजण दोन-तीन शाळांमध्ये याचे

उद्घाटन करायला गेले होते. त्यावेळी इथल्या शिक्षकांच्या, मुलांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद बघून त्यांना खूप समाधान झालं होतं.

एका शाळेचे मुख्याध्यापक तर आपल्या भाषणात म्हणाले की, "आम्ही कितीतरी वर्ष ऐकतो आहे, की भारतात डिजिटल क्रांती झाली आहे पण हे प्रत्यक्ष घडताना आम्ही आज बघतोय. याचा आज पहिल्यांदाच आम्हाला आणि आमच्या मुलांना उपयोग होतोय."

तसंच रोटरीतर्फे शाळांमध्ये बाथरूम, टॉयलेट बांधण्याचं काम आमच्या क्लबने नवऱ्याच्या अध्यक्षतेमध्ये केलं. छोट्या छोट्या गावांमध्ये शाळांत बाथरूमची सोय नसते. आठवीच्या पुढच्या

वर्गातल्या मुली पाळीच्या दिवसांमध्ये शाळेमध्ये जाऊ शकत नाहीत, कारण त्यांच्यासमोर या सगळ्या अडचणी असतात. त्यामुळे मोठ्या मुलींचे शाळा गळतीचे प्रमाण खूप जास्त आहे. त्यांनी या कारणासाठी शाळा सोडून घरी बसणं आणि अशिक्षित राहणं हे आपल्यासाठी लांछनकारक आहे. अशा काही शाळांमध्ये रोटरीक्लबने स्वच्छताग्रुहे बांधून दिल्यामुळे खूप मदत झाली आहे. तसेच काही काही शाळांमध्ये पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था आमच्या क्लब तर्फे केली आहे.

खरोखरीच आपल्याकडे अशी कामं करणारे असंख्य हात आहेत. आपला देश नीट चालण्यामागे या अशा प्रसिद्धीपराजमुख समाजसेवकांचे खूप कष्ट आहेत, हे या निमित्ताने आम्हाला समजलं. प्रकर्षाने लक्षात आलं, की आपण स्वतः जाऊन तिथे काम करू शकत नसलो, तरी आपल्याकडून जी करण्यासारखी मदत आहे, भले मग ती थोड्या पैशांच्या रुपाने का असेना, करणं हे आपलं कर्तव्य आहे. या सगळ्या *unsung heroes* ना मनापासून नमस्कार!

जीवन समाधानी व शांत कसे जगावे

सर्वप्रथम आपल्या बुलेटीन संपादिकेला धन्यवाद, की इतका चांगला विषय मला लिहायला दिला. 'जीवन शांत व समाधानी कसे जगायचं' हा प्रत्येकाला पडणारा मूलभूत प्रश्न आहे. याचे उत्तर व्यक्तीप्रमाणे बदलत जाते, कारण प्रत्येकाला त्याच्या स्वभावानुसार वेगवेगळ्या गोष्टीत आनंद, समाधान मिळत असतं.

माझ्यापुरतं बोलायचं तर समाधान या भावनेशी माझी खरी ओळख झाली तो मला दिवस अजून चांगला आठवतो. मी पहिल्यांदाच अंध मुलांचा पेपर लिहायला गेले होते. ज्याचा पेपर लिहायचा तो मुलगा खूपच हुशार, अभ्यासू होता. त्याला सर्व प्रश्नांची मोठी मोठी उत्तरं येत होती. तो भराभर सांगत होता. त्या उलट मी खूप वर्षांनी असा पूर्ण तीन तासाचा पेपर लिहित होते. त्यामुळे लिहिताना हात भरून येत होता किंवा एखादं अक्षर लिहिताना अडखळायला होत होतं. तरीही परत येताना, रिश्कात उन्हाच्या झळा बसत असतानाही, मन मात्र समाधानानं तुडुंब भरलं होतं. तेव्हा मला समजलं की स्वतःला लाक्षणिक अर्थाने कोणताही फायदा, उपयोग होत नसताना, दुसऱ्यासाठी त्याला अत्यंत आवश्यक असलेली मदत केली, तर मन कसं भरून पावतं! हेच खरं समाधान.

अर्थात इथे एक काळजी घ्यावी लागते, समाधानापाशीच थांबण्याची! नाहीतर जरा रेष ओलांडली की अहंकाराची सीमा सुरू होते आणि त्या प्रांतात शिरलं की फक्त असमाधानच.

असाच अनुभव मला सोनल नावाच्या मुलीला शिकवताना आला. सोनल माझ्या मैत्रिणींच्या कामवाल्या बाईची मुलगी. ती आठवीमध्ये होती. तिला इंग्लिश मध्ये चांगले मार्क मिळायचे नाहीत आणि तिला मार्गदर्शनाची जरूर होती. पण घरच्या परिस्थितीमुळे क्लास लावू शकत नव्हती. माझ्या मैत्रिणीने मला विचारलं. त्याच्यानंतर सोनल आमच्या घरी अभ्यासाला यायला लागली. मी माझ्या पद्धतीने तिला पूर्ण धड्याचा अर्थ समजवून सांगायचे. आणि त्या धड्याखालचे प्रश्न आणि ग्रामर सोडवून घ्यायचे. मुलगी हुशार होती होती, sincere होती. तिला आपल्या परिस्थितीची जाणीव होती. आईला घरकामात मदत करून, भरपूर अभ्यास करायची आणि चांगले मार्क मिळवायला लागली.

ती दहावीच्या शेवटी शेवटी एकदा सकाळी आली आणि म्हणाली की 'आज तोंडी परीक्षा आहे. इंग्रजीमध्ये पाच वाक्यं बोलायची.' मीच एकदम टेन्शनमध्ये आले की 'अगं, मग काल का सांगितलं नाहीस? आपण तयारी केली असती' म्हणाली, "आता करूया." मग आम्ही 'माय स्कूल' वर पाच वाक्यं लिहिली. तासभरात तिने ती पाठ केली आणि माझ्या घरून डायरेक्ट परीक्षेला गेली. त्या

ओरल परीक्षेमध्ये तिला खूप चांगले मार्क मिळाले. त्यामुळे तिचा कॉन्फिडन्स एकदम वाढला. दहावीच्या परीक्षेत तिने इंग्लिश मध्ये 65 टक्के मार्क मिळवले.

यानंतर एकदा आमच्या घराजवळच साधना मॅनेजमेंट इन्स्टिट्यूट कॉलेजनी या झोपडपट्टीमधल्या मुलांच्या साठी एक कार्यक्रम ठेवला होता. तिथे सोनल गेली होती. कॉलेजनी या मुलांना मदत करण्यासाठी म्हणून विचारलं की 'आमच्या कॉलेजमध्ये मुलांना डान्स शिकवायला तुमच्यापैकी कोणी तयार आहे का? फक्त एकच आहे की ही मुलं मराठी नाहीयेत, त्याच्यामुळे इंग्लिश मध्ये बोलावं लागेल.' त्याबरोबर सोनलनी हात वरती करून स्वतःचं नाव दिलं. मला आश्चर्याचा धक्का बसला. म्हटलं, "सोनल, इंग्लिश मध्ये बोलायचं, शिकवायचं तुला जमणार आहे का?" तर म्हणाली, " हो, मग काय झालं!" तिथे गेली, त्यांच्या एका कार्यक्रमासाठी त्या मुलांचा डान्स बसवला. खूप कौतुक झालं तिचं आणि ती खुश होती. त्यानंतर तिला जवळच्याच एका स्टुडिओमध्ये नोकरी मिळाली. मग ती नोकरी आणि सकाळचं कॉलेज करत होती. स्वतःच्या पायावर उभी राहिली. एखाद्या मुलीला अशी मदत केल्याचं समाधान खरोखरीच खूप वेगळं होतं!

समाधान मिळवण्याचा दुसरा हमखास यशस्वी मार्ग म्हणजे आपण आपलं काम, कर्तव्य, अगदी रोजच्या आयुष्यातल्या बारीकसारीक गोष्टीही अगदी मनापासून करणे. भले मग ती गोष्ट

अपेक्षेप्रमाणे पूर्ण होवो न होवो, त्यातून अपेक्षित रिझल्ट मिळो न मिळो. पण, माझ्या कुवतीप्रमाणे मी शंभर टक्के प्रयत्न केले, त्यात कुचराई केली नाही, याचं समाधान आपलं आपल्याला मिळतंच मिळतं.

आपण आपल्याआपल्यापुरतं न जगता, इतरांशी मैत्रीचे पूल बांधणं, ती मैत्री टिकवणं, अतिशय आनंददायी आणि समाधान मिळवून देणारी गोष्ट आहे. या मधला 'मैत्री टिकवणे' हा भाग फार महत्त्वाचा असतो. प्रत्येकाला स्वतःचा वेगळा स्वभाव असतो, हे ओळखून मैत्रिणीला तिची स्पेस देणं आणि आपणही आपली स्पेस संभाळणं यामुळे एकूणच नाती, मैत्री अभंग राहतात आणि आपल्याला जास्त समृद्ध करत जातात.

दिवस कितीही घाईचा, व्यग्रतेचा असला, तरी स्वतःसाठी थोडासा वेळ काढून, स्वतःचं एखादं अतिशय आवडतं काम करणं, एखादा आवडता छंद जोपासणं, याचं मनाला खूप समाधान मिळतं! माझ्या स्वतःच्या बाबतीत बोलायचं झालं, तर मला भरतकाम, विणकाम हे मनापासून आवडतं. हातामध्ये नाजूक रेशीम, तलम रेशमी कापड असलं की त्याच्यावरती एक एक टाका घालताना मन अगदी तल्लीन होऊन जातं. एखादं सुंदर डिझाईन पूर्ण केलं की त्याकडे बघताना आनंदाने गुणगुणावंसं वाटतं.

आपल्याला वेळ मिळत नसला, तरी घरातली, बाकीची कामं करताना एका बाजूला रेडिओ ऐकणे यामध्ये सुद्धा मन चांगलं रमतं. (आकाशवाणीच्या वेगवेगळ्या केंद्रांवरती खरोखरीच खूप दर्जेदार कार्यक्रम होत असतात.)

असे जगत असताना शांती देणारे क्षण अचानकच समोर येतात. कधी मुलीला सोडून जायचं म्हणून हुरहूर लागलेल्या मनाला, लेकीच्या अचानक येऊन गळ्यात पडून, " यु आर अ गुड मदर" म्हणण्याने असो; किंवा रात्री दीड दोन वाजले म्हणून नाईलाजाने हातातलं पुस्तक बाजूला ठेवून खिडक्या बंद करायला जावं, तर समोरील निरभ्र आकाशात दिसलेला चांदण्याचा सडा असो; किंवा 2 - 4 तास मेहनत करून एखादं dinner बनवावं आणि पाहुणे आनंदाने परत गेल्यावर, नाजूक नक्षीदार काचेची भांडी घासून ठेवलेला, किचनच्या दिव्यात चमचमत दिसणारा त्याचा ढीग असो; मन कसं

शांत, निवांत करून जातात. अशावेळी दोन चार मिनिटं तिथेच थांबून
त्या शांतीचा अनुभव घेण्यात वेगळंच सुख असते.

नाहीतरी आपले तुकोबा म्हणतातच –

शांती परते नाही सुख, येर अवघे ते दुःखा
म्हणवूनी शांती धरा, उतराल पैलतीरा।।

कोरोना लॉकडाउन

जानेवारीच्या शेवटी/ फेब्रुवारीच्या सुरुवातीला, 'व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटी'मध्ये वेगवेगळे व्हिडिओ यायला लागले. चीनमध्ये लोकं रस्त्यातून चालताना पडताहेत, ऑर्थोरिटी असलेले लोक घरं बाहेरून फळ्या मारून सील करतायेत आणि आजारी लोक आतमध्येच घरात डांबून ठेवले जाताहेत वगैरे असे विदारक दृश्य असलेले व्हिडिओ येत होते. अर्थात ते व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटी मधले असल्यामुळे कशावरती विश्वास ठेवायचा, कशावरती नाही हे काही कळत नव्हतं.

पण होता होता आपल्याकडे बाहेरच्या देशातून आलेल्या लोकांच्यामुळे कोरोनाची सुरुवात व्हायला लागली. मुलगी नुकतीच कॅनडाला जाऊन परत आलेली होती. परत आल्यानंतर एक आठवडा ती मुंबईला ऑफिसला गेली आणि त्यांचं ऑफिस बंद केलं. पाठोपाठ मुंबईची जीवनधारा लोकल ट्रेन बंद झाल्या आणि संपूर्ण लॉकडाऊनला सुरुवात झाली. घरासमोरचा सतत वाहता रस्ता अगदी शांत होऊन गेला. समोरच्या झाडावरच्या पक्षांची किलबिल पहाटे ऐकायला यायला लागली आणि मन प्रसन्न होऊन गेलं. पण टीव्हीवरच्या बातम्या ऐकता ऐकता, लोकांना त्रास सहन करावे लागतात ते बघता बघता, स्वतःच्या कोतेपणाची लाज वाटायला लागली.

काय होतंय हे नक्की काही कळत नव्हतं. ह्या आजाराची व्याप्ती किती असणार आहे, हे किती सिरीयस आहे, त्याच्याबद्दल वेगवेगळे मतप्रवाह ऐकायला येत होते. कोणाच्या मते हा जीवघेणा आजार आहे, दिसतही होतं की जगभरामध्ये मृतांची संख्या वाढते आहे. तर कोणाचं म्हणणं होतं की 'नाही, भारतातल्या लोकांना इतक्या दूषित हवेमध्ये रहाण्याची, दूषित पाणी पिण्याची सवय असते, की आपल्याला याचा काही त्रास होणार नाही.' 'व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटी'वरती तर माहितीचा वर्षाव होत होता. अगदी त्याच्यात चिंब भिजायला होत होतं. पण कशावरच विश्वास बसत नव्हता. रोजच्या रोज चारचार डॉक्टरांचे व्हिडिओज येत होते. हे कळत नव्हते की हे कोण डॉक्टर आहेत. शेवटी असं ठरवलं, जे खरोखरच ख्यातनाम डॉक्टर आहेत, आपल्याला निदान नावाने तरी माहित आहेत, त्यांचा व्हिडिओ आला तरच तो उघडायचा, नाहीतर न बघता सगळे व्हिडिओ डिलीट करून टाकायचे. उगीच आपल्या डोक्याचा भुगा करून घ्यायचा नाही.

घरात मुलीनी पण curfew सुरु केला. म्हणाली तुम्ही दोघांनी अजिबात घराबाहेर पडायचं नाही. जे काही बाहेरचं काम असेल ते मी करेन. अशामध्ये मी नुकतीच पाठीच्या फ्रॅक्चरमधून बरी होत होते. अजून डॉक्टरांनी उठायला परवानगी दिली नव्हती. त्यामुळे घरची जबाबदारी पूर्णपणे मुलगी आणि नवरा या दोघांवरती होती. मोलकरीण यायची बंद झाली. मला खूप अस्वस्थता वाटत होती की

आपण झोपून आहोत आणि या दोघांना सगळं घर सांभाळावं लागतंय! पण ते दोघेजण एकमेकांच्या मदतीने सगळे उत्तम प्रकारे पार पाडत होते. मनाला एक गोष्ट मात्र आश्चर्य करत होती की मुलगी वेळेमध्ये परत येऊ शकली, तिला विमानामध्ये काही त्रास झाला नाही, एअरपोर्टवरती खूप थांबावं लागलं नाही आणि आता आपण तिघेजण एकत्र आहोत. जी काही परिस्थिती येईल त्याला तिघे जण एकत्र तोंड देऊ.

कामवाली नाही, भाज्या नीट मिळत नाहीत, दूधवाला एक दिवस आड येतो, त्याला सुद्धा सोसायटीने घरापर्यंत यायला परवानगी दिली नाही. त्याच्यामुळे गेटवरती जाऊन दूध आणावं लागतं. सोसायटीने झाडूवाल्यालाही परवानगी बंद केली. त्यामुळे रोजचा कचरा घेऊन खालती टाकणं. आपलं काम वाढलं. तसंच, व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटीचे एकेक व्हिडिओ बघून, आणलेल्या भाज्या वेगवेगळ्या प्रकारांनी स्वच्छ करून ठेवायच्या, मग त्या कोरड्या करून फ्रीजमध्ये ठेवायच्या. बाहेरून आलं की हात पाय धुवायचे, कपडे धुवायला टाकायचे, घराची किल्ली सुद्धा निर्जंतुक करायची वगैरे ही सगळी कामं खूप वाढली होती.

हळूहळू मुंबईमधली रुग्णसंख्या वाढायला लागली. धारावीमध्ये रोजच्या रोज पेशंट सापडल्याच्या बातम्या यायला लागल्या. टीव्ही

वरती सगळ्या भीतिदायक बातम्या दिसायला लागल्या. काय करावे हे सुचेना.

इकडे दुसरीकडे सगळेजण घरी बसलेले असल्यामुळे, व्हाट्सअप ग्रुप्सवरती मनोरंजनाच्या गोष्टी सुरु झाल्या. कोणी गाण्याची स्पर्धा ठेवली, कोणी नवीन पदार्थ बनवण्याची स्पर्धा ठेवली. आम्हालाही वातावरणामध्ये थोडा उल्हास, मोकळेपणा येण्यासाठी या सर्वांचा फायदा होत होता. आम्हीपण या सगळ्यांमध्ये भाग घेत होतो. त्याच्यामध्ये दोन तीन तास आनंदात जात होते. अशा वेळेला शेवटी आपल्याला आपल्या नातेवाईकांचा, मित्र-मैत्रिणींचा खूप आधार वाटतो. सगळ्यांनाच ही परिस्थिती जाचत होती, त्याच्यामुळे व्हाट्सअप ग्रुप्सवरतीसुद्धा जुन्या आठवणी सांगणे, एकेका गेलेल्या व्यक्तींच्या आठवणी लिहिणे, त्याच्यामधून तो आधीचा काळ परत जगणे, त्यातलं समाधान मिळवायचा प्रयत्न करणे, अशा गोष्टी सुरु झाल्या.

मुलीला ऑफिस नव्हतं, म्हणून मग तिने एक हेल्पलाइन जॉईन केली. ही हेल्पलाइन धारावी आणि बाकीच्या झोपडपट्ट्यांच्या किंवा लहान वस्त्यांच्या ठिकाणी area seal केल्यामुळे ज्या लोकांना दुकानापर्यंत पोहोचता येत नाही, रेशन आणता येत नाही नाही, अशा लोकांच्या मदतीसाठी सुरु झालेली होती. मुलगी volunteer होती, त्याच्यामुळे तिच्याकडे प्रत्यक्ष ज्या लोकांना त्रास आहे अशांचे फोन

यायचे की, 'घरामध्ये खायला आत्ता काही नाहीये, आम्हाला तयार जेवण मिळेल का?' किंवा 'घरामध्ये दाण्याचा कणही नाहीये आम्हाला थोडे तांदूळ वगैरे असं मिळेल का?' एकाचा फोन आला होता की 'बायकोची डिलिव्हरीची वेळ जवळ आली आहे आणि जवळ पैसे नाहीत, आम्हाला कुठल्या हॉस्पिटलमध्ये जायचं हे कळत नाहीये.' त्याबरोबर हेल्पलाइनच्या या लोकांनी त्यांच्या जवळपासचं उघडं असलेलं, कमी पैसे लागणारं हॉस्पिटल त्यांना शोधून दिलं. त्यांना तिथे जायला सांगितलं. हॉस्पिटलच्या लोकांना फोन करून ठेवला. मग दोन दिवसांनी त्याचा थँक्यू सांगणारा फोन आला, सोबत बाळाचा आणि बायकोचा आनंदी फोटो त्यानी पाठवला होता. असं झालं की मनाला थोडी उभारी येत होती.

अशातच कामगार वर्ग मुंबई सोडून आपापल्या गावाला जायला निघाला. त्या लोकांचे TV वर दिसणारे हाल बघणं इतकं त्रासदायक होतं, की अरे आपण काही नाही करू शकत. लहान लहान मुलं हाताशी धरून, डोक्यावर, कमरेवर संसाराचं ओझं घेऊन, उन्हातान्हामध्ये हे लोक मैलोन् मैल अंतर तुडवत चालले होते. त्यातल्या काही जणांनी अतिश्रमामुळे रस्त्यातच प्राण सोडला होता. मागे राहिलेल्या त्यांच्या बायका मुलांचे पुढे काय हाल झाले असतील हा विचारही करवत नव्हता. ही सर्व दृश्य बघून बातम्या वाचून मनावरती खूप दडपण येत होतं.

मध्येच मुंबईला वादळ येणार होतं. वादळ प्रत्यक्ष आलं नाही, पण पाऊस, सोसाट्याचे वारे असं सुरू झालं. आधीच गांजलेल्या लोकांना, कुठे घराचं छप्पर उडून गेलं, कुठे आणखीन काही त्रास झाला, अशी संकटं आली. त्यांना मदत करताना असं वाटत होतं की अरे खरोखरीच आभाळ फाटले कि काय, आपण तरी कुठे कुठे आणि किती किती ठिगळ लावणार! एकेकांच्या विदारक गोष्टी होत्या.

दिवसाचे तीन तास हे फोन अटेंड करून मुलीला सुद्धा खूप वाईट वाटायचं. तिच्याकडून होईल तेवढी मदत करत होती. आम्हीही आपल्याला शक्य आहे तेवढे पैशाच्या स्वरूपात वेगवेगळ्या ठिकाणी मदत करत होतो. पण लक्षात येत होतं की आपण आपली मदत खूपच तोकडी आहे आणि ज्या लोकांचा खरा प्रॉब्लेम आहे त्याच्या जवळपासही आपण कुठे पोहोचू शकत नाही.

अशातच लडाखमध्ये सीमेवरती सुरू झालेले ताणतणाव! असं वाटत होतं, की अरे म्हणजे आपला देश कुठल्या कुठल्या त्रासाना एका वेळेला तोंड देतोय आणि आपण याच्यामधून कसे बाहेर पडणार आहोत? कुठे आणि हे कधी थांबणार हे!

एक मात्र खरं, आजूबाजूच्या भितीदायक वातावरणात लक्षात आलं, की आपल्या हातात खूपच कमी गोष्टी आहेत. अशावेळी ईश्वरावरचा विश्वास आपल्याला तारुन नेतो. आपोआपच मेडिटेशन वाढलं, अध्यात्मिक वाचन वाढलं. या विषयांमध्ये आवड असणाऱ्या

मैत्रिणींशी फोनवर बोलणं व्हायला लागलं आणि मन हळूहळू ताळ्यावर यायला लागलं. कृतज्ञता दाटून आली ईश्वरा खरोखरीच तू आम्हाला, आमच्या कुटुंबियांना, मित्र-मैत्रिणी यांना सुरक्षित सांभाळतो आहेस. पण तरीही आत्ताची परिस्थिती अशी आहे की आपल्या ओळखीच्या, आपल्या कोणाला हा आजार होणार तर नाही, किंवा आपल्या ऑफिसमधले एकेकजण गेले अशा बातम्या ज्या वेळेला येतात त्या वेळेला मन सुन्न होऊन जातं.

व्हाट्सअप युनिव्हर्सिटीमध्ये आणखीन एक खरोखर चांगलं फॉरवर्ड आलं होतं की ती लेखिका रोज पाण्याच्या बदल कृतज्ञता व्यक्त करते. ही संकल्पना मनाला खूप भावली. खरंच आहे, अशा परिस्थितीमध्ये पाण्याचं आपल्या आयुष्यातलं महत्त्व आपल्याला अधोरेखित झालं. आणि मीही मनापासून पाण्याला नमस्कार करायला सुरुवात केली.

आता मुंबईमध्ये कोरोनाचे पेशंट कमी होऊ लागल्याच्या बातम्या येताहेत. ही साथ लवकरच निघून जावी आणि आयुष्य पूर्वपदाला यावं अशी आशा!

जग सुंदर आहेच.

पण त्याचे सौंदर्य खुलवणारे शब्द व दृष्टी आपल्याला लेखक, चित्रकार, छायाचित्रकार, कलावंत आणि कवी देतात.

केशवसुत म्हणतात

पाणिस्पर्शच आमचा शकतसे वस्तूप्रती द्यावया –

सौंदर्यातिशया, अशी वसतसे जादु करांमाजि या;

लेखकांच्या आणि कवींच्या शब्दस्पर्शाने आम्हाला आमच्या आजूबाजूच्या निसर्गातले आणि निर्जीव दगडांतले, पाण्यातले सौंदर्य “जाणवू” लागते. प्रवासवर्णने वाचून आपलेही पाय शिवशिवायला लागतात, त्यांनाही ओढ लागते त्या त्या दिशांची, त्या त्या देशांची.

ई साहित्यचा प्रवासवर्णन विभाग काहींच्या मते खूप समृद्ध आहे. जगातले अनेक देश, भारतातली अनेक राज्ये आणि महाराष्ट्रातले अनेक जिल्हे आणि किल्ले यांची सखोल आणि सचित्र माहिती देणारी शंभरहून अधिक पुस्तके ई साहित्यने प्रकाशित केली. पण आम्ही अजिबातच समाधानी नाही. संपुर्ण जग, संपुर्ण भारत देश, महाराष्ट्रातला प्रत्येक जिल्हा, प्रत्येक तालुका आणि प्रत्येक गाव सुंदर आहे. आणि त्याचं सौंदर्य पाहू शकेल असा कोणीही दिव्यदृष्टीचा पाईक आमच्या या “मी पाहिलेला...” सिरीजमध्ये भाग घेऊ शकतो.

आपण जिथे कुठे प्रवास केला असेल, त्याचं वर्णन द्या. आपण आपल्या स्वतःच्या गावाचं वर्णन द्या. आपल्या आवडत्या कोणत्याही गावाचे, किंवा जिल्ह्याचे वर्णन द्या.

आपलं आजोळ असो वा माहेर किंवा सासुरवाडी, आम्हाला त्याचा महिमा कळवा. आणि हो, सोबत भरपूर फोटो पाठवा.

तुम्ही पाठवलेली माहिती एखाद्या प्रवाशाला आकृष्ट करेल

किंवा ज्यांनी आधीच प्लॅन केला त्यांना मार्गदर्शक ठरेल

किंवा ज्यांना प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे फिरता येत नाही त्यांना सहलीचा आनंद देईल

किंवा परदेशात राहून भारतावर प्रेम करणाऱ्या बंधू भगिनींना आपल्या देशाच्या कोनाकोपऱ्याचं दर्शन घडवेल. कृपया लिहा.

esahity@gmail.com

